

**ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝ
(COMMUNIQUÉ)
ΤΩΝ ΥΠΟΥΡΓΩΝ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΧΩΡΩΝ
ΣΤΗΝ ΠΡΑΓΑ
(19 ΜΑΪΟΥ 2001)**

ΚΕΙΜΕΝΑ – ΣΧΟΛΙΑ – ΑΝΑΛΥΣΗ

Διονύσης Κλάδης

**Ειδικός Γραμματέας Πανεπιστημιακής Εκπαίδευσης
Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων**

**Αθήνα
Νοέμβριος 2001**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
Απόδοση του Κοινού Ανακοινωθέντος στην ελληνική γλώσσα	2
Επεξηγηματικά σχόλια και αναλύσεις	8
Κείμενο του Κοινού Ανακοινωθέντος στην αγγλική γλώσσα	20
Παράρτημα 1: Απόδοση στην ελληνική γλώσσα του όρου “transnational education”	24
Παράρτημα 2: Η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Οργάνωσης Φοιτητών μετά τη λήξη των εργασιών της Συνάντησης της Πράγας	26
Παράρτημα 3: Κατάλογος των χωρών που συμμετέχουν στις διαδικασίες οικοδόμησης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης	27
Παράρτημα 4: Βασικά web sites για όλα τα υλικά σχετικά με τη Διαδικασία της Μπολώνιας και τη Συνάντηση της Πράγας	29

ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΧΩΡΟ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Κοινό Ανακοινωθέν της Συνάντησης των Ευρωπαϊκών Υπουργών Παιδείας στην Πράγα στις 19 Μαΐου 2001

[Το κείμενο αυτό αποτελεί απόδοση του αγγλικού κειμένου στην ελληνική γλώσσα και όχι ακριβή μετάφρασή του. Άλλωστε, δεν είναι πάντοτε εφικτή η ακριβής μετάφραση της χρησιμοποιούμενης αγγλικής ορολογίας στην ελληνική γλώσσα. Αυτό αποτελεί πρόβλημα και για τις περισσότερες άλλες χώρες που έχουν αποδώσει το κείμενο του Κοινού Ανακοινωθέντος στις γλώσσες τους. Εν πάση περιπτώσει, το επίσημο κείμενο του Κοινού Ανακοινωθέντος είναι το αγγλικό κείμενο το οποίο και συμφωνήθηκε στην Πράγα.]

Δύο χρόνια μετά την υπογραφή της Διακήρυξης της Μπολώνιας και τρία χρόνια μετά τη Διακήρυξη της Σορβόνης, οι αρμόδιοι για τα θέματα της ανώτατης εκπαίδευσης Ευρωπαίοι Υπουργοί, εκπροσωπώντας τους 32 που υπέγραψαν τη Διακήρυξη της Μπολώνιας¹, συναντήθηκαν στην Πράγα προκειμένου να κάνουν τον απολογισμό της προόδου που επιτεύχθηκε μέχρι τώρα και προκειμένου να καθορίσουν κατευθύνσεις και προτεραιότητες για τα επόμενα χρόνια. Οι Υπουργοί επαναβεβαίωσαν τη δέσμευσή τους στο στόχο της δημιουργίας του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης μέχρι το έτος 2010. Η επιλογή της Πράγας για την πραγματοποίηση αυτής της Συνάντησης συμβολίζει τη θέλησή τους να περιλάβουν το σύνολο της Ευρώπης στη διαδικασία αυτή, υπό το φως και της διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Οι Υπουργοί έλαβαν γνώση της έκθεσης (του Pedro Lourtie) με τίτλο “Furthering the Bologna Process” που ετοιμάστηκε με πρωτοβουλία της Ομάδας Προώθησης της Διαδικασίας (Follow-up Group)² και διαπίστωσαν ότι οι στόχοι που είχαν τεθεί στη Διακήρυξη της Μπολώνιας έχουν τύχει ευρείας αποδοχής και έχουν χρησιμεύσει ως βάση για την ανάπτυξη της ανώτατης εκπαίδευσης στις περισσότερες από τις χώρες που υπέγραψαν τη Διακήρυξη, καθώς επίσης και από τα πανεπιστήμια και τα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης³. Οι Υπουργοί τόνισαν εκ νέου την αναγκαιότητα να συνεχιστούν οι προσπάθειες για την προώθηση της κινητικότητας ώστε να μπορέσουν οι φοιτητές, αλλά και το διδακτικό, το ερευνητικό και το διοικητικό προσωπικό, να ωφεληθούν από τον πλούτο που δίνουν στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης, οι δημοκρατικές του αξίες, η διαφορετικότητα των πολιτισμών και των γλωσσών, αλλά και η διαφορετικότητα των εθνικών συστημάτων ανώτατης εκπαίδευσης.

Οι Υπουργοί έλαβαν γνώση της Συνδιάσκεψης των Ευρωπαϊκών ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης που πραγματοποιήθηκε στη Σαλαμάνκα στις 29 και 30 Μαρτίου 2001, όπως επίσης και των αποτελεσμάτων του Συνεδρίου των Ευρωπαϊκών Φοιτητών που πραγματοποιήθηκε στο Γκέτεμποργκ στις 24 και 25 Μαρτίου 2001, και εξέφρασαν την εκτίμησή τους για την ενεργό συμμετοχή στη Διαδικασία της Μπολώνιας, τόσο της Οργάνωσης των Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων (European University Association – EUA) όσο και της Ευρωπαϊκής Οργάνωσης Φοιτητών (National Unions of Students in Europe – ESIB)⁴. Επίσης, έλαβαν γνώση και των πολλών άλλων πρωτοβουλιών για την περαιτέρω προώθηση της Διαδικασίας, για τις οποίες και εξέφρασαν την εκτίμησή τους. Τέλος, οι Υπουργοί έλαβαν γνώση και της εποικοδομητικής βοήθειας που προσέφερε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Οι Υπουργοί διαπίστωσαν ότι οι περισσότερες χώρες έχουν ασχοληθεί σε έκταση και με ένταση με τα ζητήματα που έθετε η Διακήρυξη της Μπολώνιας σχετικά με τη διάρθρωση των τίτλων σπουδών. Ακόμη, εξέφρασαν την ιδιαίτερη ικανοποίησή τους για τον τρόπο με τον οποίο προωθείται η υπόθεση της διασφάλισης της ποιότητας. Οι Υπουργοί επίσης αναγνώρισαν την ανάγκη της μεταξύ τους συνεργασίας προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις που συνδέονται με την υπερεθνική εκπαίδευση^{5,6}. Τέλος, αναγνώρισαν την ανάγκη να αποκτήσει η εκπαίδευση και την προοπτική της διαβίου μάθησης.

Περαιτέρω δράσεις σε συσχέτιση με τους έξι στόχους της Διαδικασίας της Μπολώνιας

Σε συμφωνία με τη Διακήρυξη της Μπολώνιας, οι Υπουργοί διακήρυξαν ότι η οικοδόμηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης αποτελεί προϋπόθεση για την ενίσχυση της ελκυστικότητας και της ανταγωνιστικότητας των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης στην Ευρώπη. Υποστήριξαν την ιδέα ότι η ανώτατη εκπαίδευση πρέπει να θεωρείται δημόσιο αγαθό, ότι αποτελεί και θα συνεχίσει να αποτελεί δημόσια ευθύνη (κανονισμοί κλπ.), και ότι οι φοιτητές είναι πλήρη μέλη της κοινότητας της ανώτατης εκπαίδευσης⁷. Με βάση αυτή την άποψη, οι Υπουργοί καθόρισαν την περαιτέρω διαδικασία ως εξής:

Υιοθέτηση ενός συστήματος τίτλων σπουδών ευκόλως αναγνώσιμων και συγκρίσιμων

Οι Υπουργοί απηύθυναν ισχυρή ενθάρρυνση στα πανεπιστήμια και στα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης να αξιοποιήσουν πλήρως την υφιστάμενη εθνική νομοθεσία σε συνδυασμό με τα Ευρωπαϊκά εργαλεία που αποσκοπούν στη διευκόλυνση της ακαδημαϊκής και επαγγελματικής αναγνώρισης σειρών μαθημάτων, τίτλων σπουδών και άλλων επιβραβεύσεων, ούτως ώστε οι Ευρωπαίοι πολίτες να μπορούν να κάνουν αποτελεσματική χρήση των πιστοποιημένων προσόντων τους, των ικανοτήτων τους και των δεξιοτήτων τους⁸ μέσα σε όλο τον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης.

Οι Υπουργοί κάλεσαν τους υφιστάμενους οργανισμούς και τα λειτουργούντα δίκτυα, όπως είναι το NARIC⁹ και το ENIC¹⁰, να προωθήσουν τις αναγνωρίσεις, τόσο σε επίπεδο ιδρυμάτων όσο και σε εθνικό και σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, κατά τρόπο απλό, αποτελεσματικό και δίκαιο και τέτοιο που να αντικατοπτρίζει τις βαθύτερες διαφορετικότητες των πιστοποιημένων προσόντων.

Υιοθέτηση ενός συστήματος που θα στηρίζεται σε δύο βασικούς κύκλους σπουδών

Οι Υπουργοί διαπίστωσαν με ικανοποίηση ότι ο στόχος για ένα σύστημα τίτλων σπουδών, το οποίο θα στηρίζεται σε δύο βασικούς κύκλους σπουδών και θα διαρθρώνει την ανώτατη εκπαίδευση σε προπτυχιακές και σε μεταπτυχιακές σπουδές¹¹, έχει αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεων αλλά και σχετικών ρυθμίσεων. Μερικές χώρες έχουν ήδη υιοθετήσει αυτή τη δομή, ενώ αρκετές άλλες την αντιμετωπίζουν με μεγάλο ενδιαφέρον. Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι σε πολλές χώρες οι τίτλοι bachelor's και master's, ή άλλοι συγκρίσιμοι τίτλοι δύο κύκλων σπουδών, μπορούν να ληφθούν τόσο στα πανεπιστήμια όσο και στα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης¹². Προγράμματα που καταλήγουν σε ένα τίτλο σπουδών μπορούν, και θα έπρεπε πραγματικά, να έχουν διαφορετικούς προσανατολισμούς και διαφορετικές φυσιογνωμίες, ούτως ώστε να ανταποκρίνονται σε μία ποικιλία ατομικών ή ακαδημαϊκών αναγκών, ή και αναγκών της αγοράς εργασίας¹³, όπως προέκυψε και στο Σεμινάριο του Ελσίνκι για τους τίτλους σπουδών επιπέδου bachelor's (Φεβρουάριος 2001)¹⁴.

Καθιέρωση ενός συστήματος διδακτικών μονάδων

Οι Υπουργοί σημείωσαν με έμφαση την αναγκαιότητα υιοθέτησης ενός κοινού υποβάθρου πιστοποιημένων προσόντων, που θα υποστηρίζεται από ένα σύστημα διδακτικών μονάδων όπως το ECTS, ή από ένα σύστημα συμβατό με το ECTS, και όχι μόνο με λειτουργίες μεταφοράς αλλά και με λειτουργίες συσσώρευσης διδακτικών μονάδων, προκειμένου να διασφαλιστεί η μεγαλύτερη ευελιξία σε ό,τι αφορά τόσο τις διαδικασίες μάθησης όσο και τις διαδικασίες πιστοποίησης γνώσεων και προσόντων. Τέτοιας μορφής διευθετήσεις, μαζί με συστήματα διασφάλισης ποιότητας που θα αναγνωρίζονται αμοιβαία, θα διευκολύνουν την πρόσβαση των φοιτητών στην Ευρωπαϊκή αγορά εργασίας και θα ενισχύσουν τη συμβατότητα, την ελκυστικότητα και την ανταγωνιστικότητα της Ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης. Η γενικευμένη χρήση ενός τέτοιου συστήματος διδακτικών μονάδων, σε συνδυασμό και με το Συμπλήρωμα Διπλώματος (Diploma Supplement), θα συμβάλει στην πρόοδο σε αυτή την κατεύθυνση.

Πρώθηση της κινητικότητας

Οι Υπουργοί τόνισαν εκ νέου την ύψιστη σημασία που αποδίδουν στο στόχο της ενίσχυσης της κινητικότητας των φοιτητών, αλλά και του διδακτικού, του ερευνητικού και του διοικητικού προσωπικού, όπως είχε τεθεί στη Διακήρυξη της Μπολόνιας. Κατόπιν αυτού, επιβεβαίωσαν τη δέσμευσή τους να συνεχίσουν την προσπάθειά τους για εξάλειψη όλων των εμποδίων που δυσχεραίνουν την ελεύθερη διακίνηση των φοιτητών, αλλά και του διδακτικού, του ερευνητικού και του διοικητικού προσωπικού, δίνοντας έμφαση παράλληλα στην κοινωνική διάσταση της κινητικότητας. Έλαβαν γνώση των δυνατοτήτων κινητικότητας που παρέχουν τα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως επίσης και της προόδου που έχει επιτευχθεί στον τομέα αυτό, π.χ. με την ενεργοποίηση του Σχεδίου Δράσης για την Κινητικότητα που εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Υπουργών Παιδείας το 2000 στη Νίκαια.

Πρώθηση της Ευρωπαϊκής συνεργασίας για τη διασφάλιση της ποιότητας

Οι Υπουργοί αναγνώρισαν τον ζωτικό ρόλο που παίζουν τα συστήματα διασφάλισης της ποιότητας για την εξασφάλιση υψηλών ποιοτικών κριτηρίων και για τη διευκόλυνση της συγκρισιμότητας των πιστοποιημένων προσόντων απ' άκρου σε άκρο της Ευρώπης. Επίσης ενθάρρυναν τη στενότερη συνεργασία μεταξύ των δικτύων αναγνώρισης τίτλων σπουδών και των δικτύων διασφάλισης ποιότητας. Έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στην αναγκαιότητα στενής Ευρωπαϊκής συνεργασίας για την αμοιβαία εμπιστοσύνη και αποδοχή των εθνικών συστημάτων διασφάλισης ποιότητας. Ακόμα, ενθάρρυναν τα πανεπιστήμια και τα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης να διαδώσουν τα υπάρχοντα παραδείγματα βέλτιστων πρακτικών και να σχεδιάσουν σενάρια αμοιβαίας αποδοχής τόσο των μηχανισμών αξιολόγησης όσο και των μηχανισμών πιστοποίησης¹⁵. Οι Υπουργοί κάλεσαν τα πανεπιστήμια και τα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, τους εθνικούς φορείς διασφάλισης ποιότητας και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Διασφάλισης Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση (ENQA)¹⁶, να συνεργαστούν τόσο μεταξύ τους όσο και με τα αντίστοιχους φορείς χωρών που δεν συμμετέχουν στο ENQA, προκειμένου να γίνει δυνατή η διαμόρφωση ενός κοινού πλαισίου αναφοράς και η διάδοση των βέλτιστων πρακτικών.

Πρώθηση των Ευρωπαϊκών διαστάσεων στην ανώτατη εκπαίδευση

Προκειμένου να ενισχυθούν περαιτέρω οι σημαντικές Ευρωπαϊκές διαστάσεις στην ανώτατη εκπαίδευση και οι δυνατότητες απασχόλησης των αποφοίτων, οι Υπουργοί κάλεσαν τον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης να αυξήσει σε όλα τα επίπεδα την ανάπτυξη αυτοτελών θεματικών διδακτικών ενοτήτων (modules), σειρών μαθημάτων ή και ολόκληρων προγραμμάτων σπουδών, με «Ευρωπαϊκό» περιεχόμενο και προσανατολισμό, αλλά και με «Ευρωπαϊκή» οργάνωση. Τούτο αναφέρεται κατά κύριο λόγο σε αυτοτελείς θεματικές διδακτικές ενότητες και σε σειρές μαθημάτων, αλλά και σε ολοκληρωμένα προγράμματα που οδηγούν σε τίτ-

λους σπουδών, που προσφέρονται με συνεργασίες μεταξύ ιδρυμάτων από διάφορες χώρες και που οδηγούν σε αναγνωριζόμενους κοινούς τίτλους σπουδών¹⁷.

Πέραν αυτών, οι Υπουργοί έδωσαν έμφαση και στα ακόλουθα σημεία:

Διαβίου μάθηση

Η διαβίου μάθηση αποτελεί ένα θεμελιώδες στοιχείο του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Στην Ευρώπη του μέλλοντος, που θα οικοδομηθεί πάνω στην κοινωνία και την οικονομία της γνώσης, οι στρατηγικές διαβίου μάθησης είναι απαραίτητο αφ' ενός μεν να απαντούν στις προκλήσεις της ανταγωνιστικότητας και στη χρήση των νέων τεχνολογιών, αφ' ετέρου δε να προάγουν την κοινωνική συνοχή, να ενισχύουν την ισότητα των ευκαιριών και να βελτιώνουν την ποιότητα ζωής.

Ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης και φοιτητές

Οι Υπουργοί υπογράμμισαν ότι είναι αναγκαία και ευπρόσδεκτη η εμπλοκή των πανεπιστημίων και των άλλων ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης, όπως επίσης και των φοιτητών, ως ικανών, ενεργών και δημιουργικών εταίρων, στην οικοδόμηση και στη διαμόρφωση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Τα ιδρύματα έχουν καταδείξει τη σημασία που αποδίδουν στη δημιουργία ενός συμβατού και αποτελεσματικού, αν και ακόμα εσωτερικά διαφοροποιημένου αλλά προσαρμόσιμου, Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Οι Υπουργοί επισήμαναν επίσης ότι η ποιότητα του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης είναι η βασική και ουσιώδης προϋπόθεση για να συγκεντρώνει αυτός τα χαρακτηριστικά της αξιοπιστίας, της συνάφειας, της κινητικότητας, της συμβατότητας και της ελκυστικότητας. Οι Υπουργοί εξέφρασαν επίσης την εκτίμησή τους για όλες τις προσπάθειες ανάπτυξης προγραμμάτων σπουδών που συνδυάζουν την ακαδημαϊκή ποιότητα αφ' ενός και τη συνάφεια με τη διαρκή απασχολησιμότητα των πτυχιούχων αφ' ετέρου¹⁸, και κάλεσαν τα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης σε ένα ρόλο ενεργό που θα τους δίνει τη δυνατότητα να καθορίζουν, και όχι απλώς να ακολουθούν, τις εξελίξεις της Ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης.

Οι Υπουργοί επιβεβαίωσαν ότι οι φοιτητές πρέπει, όχι απλώς να συμμετέχουν, αλλά και να επηρεάζουν την οργάνωση και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης στα πανεπιστήμια και στα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης. Επίσης, οι Υπουργοί τόνισαν εκ νέου την ανάγκη, να δοθεί σημασία στην κοινωνική διάσταση της Διαδικασίας της Μπολόνιας, κάτι που υπενθύμισαν οι ίδιοι οι φοιτητές¹⁹.

Πρώθηση της ελκυστικότητας του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης

Οι Υπουργοί συμφώνησαν στη σημασία της ενίσχυσης της ελκυστικότητας της Ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης απέναντι στους φοιτητές της Ευρώπης και των άλλων περιοχών του κόσμου. Η αναγνωσιμότητα και η συγκρισιμότητα των Ευρωπαϊκών τίτλων ανώτατης εκπαίδευσης μπορεί να ενισχυθεί με την ανάπτυξη ενός κοινού πλαισίου πιστοποιημένων προσόντων, καθώς επίσης και με συνεκτικούς μηχανισμούς διασφάλισης ποιότητας και μηχανισμούς πιστοποίησης¹⁵, αλλά και με αυξημένες προσπάθειες στον τομέα της πληροφόρησης.

Οι Υπουργοί τόνισαν ιδιαίτερα ότι η ποιότητα της ανώτατης εκπαίδευσης και έρευνας είναι, και πρέπει να είναι, ένας σημαντικός καθοριστικός παράγοντας για τη διεθνή ελκυστικότητα και ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης. Οι Υπουργοί συμφώνησαν ότι πρέπει να δοθεί περισσότερη προσοχή στα πλεονεκτήματα ενός Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης που συγκροτείται από ιδρύματα και προγράμματα με διαφορετικές φυσιογνωμίες. Κάλεσαν τις

Ευρωπαϊκές χώρες για μεγαλύτερη συνεργασία μεταξύ τους σε ό,τι αφορά τις δυνατές συνέπειες αλλά και τις διάφορες όψεις της υπερεθνικής εκπαίδευσης⁶.

Περαιτέρω προώθηση της διαδικασίας

Οι Υπουργοί δεσμεύτηκαν να προωθήσουν τη συνεργασία τους βάσει των στόχων που είχαν τεθεί στη Διακήρυξη της Μπολώνιας, χτίζοντας πάνω στις ομοιότητες αλλά και ωφελούμενοι από τις διαφορετικότητες μεταξύ των πολιτισμών μας, των γλωσσών μας και των εθνικών συστημάτων μας, εξαντλώντας όλες τις δυνατότητες διακυβερνητικών συνεργασιών και συνεχούς διαλόγου με τα Ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και τα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, και με τις φοιτητικές οργανώσεις, καθώς επίσης και τις δυνατότητες που παρέχουν τα Κοινοτικά προγράμματα.

Οι Υπουργοί άνοιξαν τη διαδικασία υποδοχής νέων μελών που θα θελήσουν να συμμετάσχουν στη Διαδικασία της Μπολώνιας και στην οικοδόμηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Η διαδικασία είναι ανοιχτή σε όλες τις χώρες που συμμετέχουν στα προγράμματα Socrates και Leonardo da Vinci ή Tempus-Cards της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εφ' όσον οι αρμόδιοι Υπουργοί διατυπώσουν σχετικό αίτημα. Στη φάση αυτή, οι Υπουργοί έκαναν δεκτά τα σχετικά αιτήματα από την Κροατία, την Κύπρο και την Τουρκία²⁰.

Οι Υπουργοί αποφάσισαν ότι η νέα συνάντησή τους θα πραγματοποιηθεί στο Βερολίνο κατά το δεύτερο μισό του έτους 2003²¹, προκειμένου να γίνει ο απολογισμός της μέχρι τότε προόδου και να τεθούν κατευθύνσεις και προτεραιότητες για τα επόμενα στάδια της διαδικασίας προς την οικοδόμηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Επιβεβαίωσαν την αναγκαιότητα μίας οργανωτικής δομής για τη συνέχεια της διαδικασίας, η οποία συνίσταται από την Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας (Follow-up Group) και από την Προπαρασκευαστική Ομάδα (Preparatory Group). Η Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας θα απαρτίζεται από τους εκπροσώπους όλων των χωρών που έχουν υπογράψει τη Διακήρυξη της Μπολώνιας, από τους εκπροσώπους των νέων χωρών – μελών, και από εκπροσώπους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, θα προεδρεύεται δε από τη χώρα που θα έχει εκάστοτε την Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Προπαρασκευαστική Ομάδα θα απαρτίζεται από τους εκπροσώπους των χωρών που φιλοξένησαν τις προηγούμενες συναντήσεις των Υπουργών και της χώρας που θα φιλοξενεί την επόμενη συνάντηση, και επιπλέον από τους εκπροσώπους δύο χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δύο χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι τέσσερις τελευταίοι εκπρόσωποι θα εκλέγονται από την Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας²². Η χώρα που θα έχει εκάστοτε την Ευρωπαϊκή Προεδρία και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θα συμμετέχουν επίσης στην Προπαρασκευαστική Ομάδα. Η Προπαρασκευαστική Ομάδα θα προεδρεύεται από τη χώρα που θα οργανώνει την επόμενη συνάντηση των Υπουργών (εν προκειμένω, από τη Γερμανία)²³.

Η Οργάνωση των Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων (European University Association – EUA), η Ευρωπαϊκή Οργάνωση των Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης (European Association of Institutions in Higher Education – EURASHE), η Ευρωπαϊκή Οργάνωση Φοιτητών (National Unions of Students in Europe – ESIB) και το Συμβούλιο της Ευρώπης θα έχουν ρόλο συμβούλων κατά τη συνέχιση της διαδικασίας²⁴.

Για την περαιτέρω προώθηση της διαδικασίας, οι Υπουργοί ενθάρρυναν την Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας να οργανώσει σεμινάρια τα οποία θα διερευνήσουν τα ακόλουθα ζητήματα:

- Τη συνεργασία μεταξύ συστημάτων πιστοποίησης και διασφάλισης ποιότητας.

- Ζητήματα αναγνώρισεων και χρήσης διδακτικών μονάδων στο πλαίσιο της Διαδικασίας της Μπολώνιας.
- Την ανάπτυξη προγραμμάτων που θα οδηγούν σε κοινούς τίτλους σπουδών.
- Τη διεύρυνση της Διαδικασίας της Μπολώνιας και την κοινωνική της διάσταση, με ιδιαίτερη προσοχή στην αντιμετώπιση των εμποδίων της κινητικότητας.
- Ζητήματα σχετικά με τη διαβίου μάθηση.
- Ζητήματα σχετικά με την ενεργότερη συμμετοχή των φοιτητών.

ΕΠΕΞΗΓΗΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ

Σχόλια επί των παραπομπών του κειμένου

1. Όπως είναι γνωστό, τη Διακήρυξη της Μπολώνιας την υπέγραψαν 31 Υπουργοί προερχόμενοι από 29 Ευρωπαϊκές χώρες. Από το Βέλγιο υπέγραψαν, όπως συνηθίζεται, τόσο ο Υπουργός της Γαλλικής Κοινότητας όσο και ο Υπουργός της Φλαμανδικής Κοινότητας. Επίσης, από τη Γερμανία υπέγραψαν τόσο ο Ομοσπονδιακός Υπουργός, όσο και ο Υπουργός που εκπροσωπούσε τους Υπουργούς των επιμέρους Κρατιδίων. Τέλος, εκ των υστέρων προστέθηκε και η υπογραφή του Υπουργού του Λιχτενστάιν.

2. Η Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας (Follow-up Group) συγκροτήθηκε από τους εκπροσώπους όλων των χωρών που έχουν υπογράψει τη Διακήρυξη της Μπολώνιας και είχε την ευθύνη του σχεδιασμού και της παρακολούθησης της πορείας υλοποίησης των αξόνων της Διακήρυξης, όπως επίσης και του συντονισμού των ενδιάμεσων δράσεων και της προετοιμασίας της Συνάντησης των Υπουργών στην Πράγα.

3. Μία ουσιώδης διαφορά του Κοινού Ανακοινωθέντος της Πράγας από τη Διακήρυξη της Μπολώνιας είναι ότι στην Πράγα πλέον αναφέρεται ρητά ότι ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης περιλαμβάνει τόσο τα πανεπιστήμια όσο και τα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης. Η ρητή αυτή αναφορά και στους δύο τύπους ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης ζητήθηκε από αρκετές χώρες που έχουν δυαδικό σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, η Φινλανδία, η Αυστρία, η Ολλανδία, και εγκρίθηκε τελικά ύστερα από πολλές συζητήσεις στο πλαίσιο της Ομάδας Προώθησης της Διαδικασίας, η οποία και είχε την ευθύνη της προετοιμασίας του κειμένου του Κοινού Ανακοινωθέντος. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι για τον προσδιορισμό της διάκρισης μεταξύ των δύο τύπων ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης επελέγη τελικά η ανωτέρω διατύπωση και έχει αποφευχθεί η μέχρι πρότινος συνήθης διάκριση μεταξύ πανεπιστημιακού και μη πανεπιστημιακού τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης. Τούτο συνέβη, αφ' ενός μεν για να μην υπάρχουν στο κείμενο διατυπώσεις αποφατικής μορφής, αφ' ετέρου δε γιατί ο όρος «μη πανεπιστημιακός τομέας της ανώτατης εκπαίδευσης» δεν σημαίνει τίποτα για τις χώρες που έχουν ενιαίο σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης και τους προκαλεί σύγχυση.

4. Χρησιμοποιούμε την ονομασία «Ευρωπαϊκή Οργάνωση Φοιτητών» παρ' όλο που δεν ανταποκρίνεται στην αγγλική ονομασία της οργάνωσης, ούτε βέβαια και στα αρχικά ESIB που έχουν διατηρηθεί για καθαρά ιστορικούς λόγους. Η ελληνική ονομασία πάντως αποδίδει πλήρως το περιεχόμενο και τη φυσιογνωμία της οργάνωσης, και η χρησιμοποίησή της γίνεται ύστερα από συνεννόηση και με τους ίδιους τους εκπροσώπους της ESIB.

5. Με τον όρο «υπερεθνική εκπαίδευση» αποδίδουμε στην ελληνική γλώσσα τον αγγλικό όρο “transnational education”. Η επιλογή του όρου αυτού γίνεται με βάση το ουσιαστικό περιεχόμενό του, η δε αναλυτική αιτιολόγηση δίνεται στο επισυναπτόμενο Παράρτημα 1.

6. Αναφορά στην υπερεθνική εκπαίδευση γίνεται αφ' ενός μεν στην παρούσα παράγραφο αφ' ετέρου δε στη δεύτερη παράγραφο της ενότητας που επιγράφεται «Προώθηση της ελκυστικότητας του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης». Για την Ελλάδα, οι δύο αυτές αναφορές έχουν ιδιαίτερη σημασία. Και τούτο γιατί η έννοια της υπερεθνικής εκπαίδευσης (βλ. και Παράρτημα 1) είναι εκείνη που παρέχει το πλαίσιο για την εξαγωγή υπηρεσιών ανώτατης εκπαίδευσης από μία χώρα σε μίαν άλλη. Στο πλαίσιο λοιπόν της υπερεθνικής εκπαίδευσης, είναι δυνατό τα ιδρύματα μίας χώρας να ιδρύουν και να λειτουργούν παραρτήματα σε μίαν άλλη χώρα ή να συνεργάζονται με μονάδες παροχής εκπαιδευτικών υπηρεσιών της άλλης χώρας μέσω σχέσεων franchising. Για την εν λόγω εξαγωγή εκπαιδευτικών υπη-

ρεσιών δεν απαιτείται η σύμφωνη γνώμη της χώρας που «εισάγει» τις εν λόγω υπηρεσίες. Προφανώς στην περίπτωση αυτή εμπίπτουν και οι δραστηριότητες τύπου franchising που αναπτύσσουν στην Ελλάδα πολλά πανεπιστήμια κυρίως του Ηνωμένου Βασιλείου, των ΗΠΑ και της Γαλλίας, συνεργαζόμενα με κέντρα ελευθέρων σπουδών ή άλλες μονάδες παροχής εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Και, όπως είναι γνωστό, το ΔΙΚΑΤΣΑ δεν αναγνωρίζει τα πτυχία των εν λόγω πανεπιστημίων που προκύπτουν μέσα από τη διαδικασία αυτή.

Η έννοια της υπερεθνικής εκπαίδευσης εμφανίστηκε στο προσκήνιο μετά την υπογραφή της Διακήρυξης της Μπολώνιας, και προς στιγμήν φάνηκε ότι θα αποτελούσε ένα από τα πεδία προς τα οποία ορισμένες χώρες θα ζητούσαν να υπάρξει θεματική διεύρυνση της Διακήρυξης της Μπολώνιας στην Πράγα. Τελικά, και κάτω από την πίεση των χωρών του Ευρωπαϊκού νότου που υφίστανται την μεγαλύτερη επίθεση εξαγωγής τέτοιου είδους εκπαιδευτικών υπηρεσιών (Ελλάδας, Ισπανίας, Πορτογαλίας), η αναφορά στην υπερεθνική εκπαίδευση περιορίστηκε στο μέρος εκείνο του Κοινού Ανακοινωθέντος που αναφέρεται στη διεθνή ελκυστικότητα και ανταγωνιστικότητα της Ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης. Η υπερεθνική εκπαίδευση δηλαδή προσεγγίζεται πλέον ως ένα μέσο που θα συμβάλει στην ανταγωνιστικότητα της Ευρώπης στο διεθνές περιβάλλον ανώτατης εκπαίδευσης έναντι των κύριων ανταγωνιστών της (ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλίας, Ιαπωνίας). Η υπερεθνική εκπαίδευση πλέον αντιμετωπίζεται ως μία διαδικασία που απευθύνεται στον εκτός Ευρώπης χώρο.

Παράλληλα όμως, η ελληνική πλευρά, θέλοντας να είναι πλήρως εφοδιασμένη με τα αναγκαία όπλα και θέλοντας να προστατευθεί έναντι πιθανών παρερμηνειών, ζήτησε και επέτυχε να τεθεί ως προϋπόθεση για την άσκηση πολιτικών υπερεθνικής εκπαίδευσης η συνεργασία μεταξύ των Ευρωπαϊκών χωρών και των Υπουργών τους. Και, επιπλέον, ζήτησε και πέτυχε ώστε η αναφορά της συνεργασίας μεταξύ των Υπουργών, ως προϋπόθεσης για την ανάπτυξη δράσεων υπερεθνικής εκπαίδευσης, να υπάρχει και στην σχολιαζόμενη εδώ εισαγωγική παράγραφο του Κοινού Ανακοινωθέντος ως γενική αρχή.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω, το Ελληνικό Υπουργείο Παιδείας αποκτά ένα επιπλέον όπλο στις συζητήσεις του με τις Ευρωπαϊκές χώρες που εξακολουθούν να καλύπτουν σήμερα πρωτοβουλίες εξαγωγής εκπαιδευτικών υπηρεσιών προς την Ελλάδα. Και τούτο γιατί οι εν λόγω πρωτοβουλίες δεν καλύπτουν καμία από τις δύο προϋποθέσεις που τίθενται στο Κοινό Ανακοινωθέν. Ούτε πραγματοποιούνται εκτός Ευρώπης, ούτε έχουν τη συμφωνία της Ελληνικής Κυβέρνησης.

7. Η διατύπωση ολόκληρης αυτής της περιόδου έχει ίσως τη μεγαλύτερη σημασία στο Κοινό Ανακοινωθέν, καθώς για πρώτη φορά σε επίσημο Ευρωπαϊκό κείμενο αποτυπώνεται με σαφήνεια ένα ιδεολογικό στίγμα για την Ευρωπαϊκή ανώτατη εκπαίδευση. Κάτι που σε τελευταία ανάλυση είναι απολύτως αναγκαίο σήμερα εν όψει της αντιπαράθεσης με το Αμερικανικό μοντέλο, μίας αντιπαράθεσης που δεν μπορεί να γίνεται χωρίς και ιδεολογικούς όρους. Η σημασία της συγκεκριμένης περιόδου φαίνεται και από το γεγονός ότι προκάλεσε πλήθος συζητήσεων στην Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας που προετοίμασε το κείμενο του Ανακοινωθέντος, αλλά και πλήθος τοποθετήσεων στη συζήτηση των Υπουργών. Επίσης, η σημασία της συγκεκριμένης διατύπωσης φαίνεται και από το ότι σε αυτήν εστιάστηκαν οι παρεμβάσεις των φοιτητών, η δε έγκρισή της αποτέλεσε και τον βασικό λόγο για τον οποίο οι φοιτητές πανηγύρισαν ως νίκη τους το αποτέλεσμα της Συνάντησης της Πράγας (βλ. Παράρτημα 2).

Η διατύπωση – κλειδί ήταν ο χαρακτηρισμός της ανώτατης εκπαίδευσης ως «δημόσιου αγαθού». Από την πρώτη στιγμή, η Ελλάδα υποστήριζε με έμφαση τον χαρακτηρισμό αυτό, σε εναρμόνιση με τη Γαλλία και τους φοιτητές, και με έντονη αντίδραση από αρκετές χώρες με επικεφαλής τη Γερμανία, την Ολλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Ύστερα από πολλές και έντονες συζητήσεις, το κείμενο που τελικά υποβλήθηκε στους Υπουργούς περιείχε ένα συμβιβαστικό χαρακτηρισμό της ανώτατης εκπαίδευσης ως «κοινωνικού αγαθού» και όχι ως «δημόσιου αγαθού». Στη συζήτηση όμως μεταξύ των Υπουργών, ο Έλληνας Υπουργός επανέ-

φερε πρώτος την πρόταση περί «δημόσιου αγαθού». Ακολούθησε συσπείρωση πολλών Υπουργών πάνω στην πρόταση αυτή (Γαλλίας, Νορβηγίας, Γαλλικής Κοινότητας του Βελγίου, Δανίας και Σουηδίας), με τελικό αποτέλεσμα την έγκρισή της.

Είναι σημαντικό να τονιστεί εδώ ο ρόλος που έπαιξε η Ελλάδα στην προώθηση της συγκεκριμένης περιόδου του κειμένου. Πρόκειται για ένα ρόλο που πρώτοι από όλους αναγνώρισαν οι εκπρόσωποι των φοιτητών. Και πρέπει επιπλέον να σημειωθεί ότι το ιδεολογικό περιεχόμενο της φράσης αυτής δεν εξαντλείται στον όρο του «δημόσιου αγαθού» αλλά περιέχει και δύο άλλες σημαντικές αναφορές. Από τη μία μεριά, προσθέτει ότι η ανώτατη εκπαίδευση δεν είναι μόνο δημόσιο αγαθό αλλά αποτελεί και ευθύνη του κράτους (δημόσια ευθύνη) σε ό,τι αφορά το θεσμικό και το οργανωτικό πλαίσιο που τη διέπει. Από την άλλη μεριά, ορίζει ρητά τους φοιτητές ως πλήρη μέλη της κοινότητας της ανώτατης εκπαίδευσης. Αυτό το τελευταίο έχει επίσης ιδιαίτερη σημασία, καθώς για πρώτη φορά σε επίσημο κείμενο δίνεται απάντηση σε όλες εκείνες τις απόψεις που συνηθίζουν να χαρακτηρίζουν τους φοιτητές ως «πελάτες» των ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης ή ως «καταναλωτές» της ανώτατης εκπαίδευσης και οι οποίες σε τελευταία ανάλυση θεωρούν την ανώτατη εκπαίδευση ως εμπορεύσιμο είδος ή προϊόν (commodity).

8. Υπάρχει προφανώς πρόβλημα ως προς την κατά το δυνατό μονολεκτική απόδοση στην ελληνική γλώσσα των αγγλικών όρων “qualifications”, “competencies” και “skills”. Χρησιμοποιούμε τελικά αντιστοίχως τους ελληνικούς όρους «πιστοποιημένα προσόντα», «ικανότητες» και «δεξιότητες». Με τον όρο «πιστοποιημένα προσόντα» εννοούμε το σύνολο των ουσιαστικών και τυπικών προσόντων τα οποία πιστοποιούνται μέσω σχετικής διαδικασίας (π.χ. εξετάσεων) και τα οποία με τη σειρά τους πιστοποιούν την ύπαρξη ανάλογων ικανοτήτων. Με τον όρο «ικανότητες» εννοούμε εκείνες που αποκτώνται από γνώσεις σε βάθος και υψηλού επιπέδου αλλά και από ανάλογη εμπειρία. Ο όρος «ικανότητες» αντιδιαστέλλεται από τον όρο «δεξιότητες», με τον οποίο εννοούμε τις ικανότητες που αποκτώνται από εμπειρία, κατάρτιση και πρακτική εξάσκηση.

9. Το Δίκτυο NARIC (National Academic Recognition Information Centres) λειτουργεί στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και περιλαμβάνει όλα τα εθνικά κέντρα αναγνώρισης ισοτιμίας τίτλων σπουδών ανώτατης εκπαίδευσης των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως επίσης και των συνδεδεμένων χωρών. Πρέπει να σημειωθεί ότι, παρ’ όλο που η κύρια δραστηριότητα των εν λόγω κέντρων αφορά τις ακαδημαϊκές αναγνωρίσεις, εν τούτοις αρκετά από αυτά ασχολούνται και με επαγγελματικές αναγνωρίσεις βάσει των σχετικών Οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

10. Το Δίκτυο ENIC (European National Information Centres) λειτουργεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και της UNESCO και περιλαμβάνει επίσης εθνικά κέντρα ακαδημαϊκής αναγνώρισης ισοτιμίας τίτλων σπουδών ανώτατης εκπαίδευσης, τα οποία όμως εκτείνονται σε όλες τις χώρες της Ευρώπης, όπως επίσης και στις ΗΠΑ, τον Καναδά, την Αυστραλία και το Ισραήλ.

11. Πρέπει να σημειωθεί ιδιαίτερα εδώ η απαλοιφή της διατύπωσης που υπήρχε στο αντίστοιχο σημείο της Διακήρυξης της Μπολώνιας, σύμφωνα με την οποία ο πρώτος τίτλος σπουδών (bachelor’s) προϋποθέτει σπουδές διάρκειας τριών τουλάχιστον ετών και έχει συνάφεια με την Ευρωπαϊκή αγορά εργασίας. Τα δύο αυτά ζητήματα προκάλεσαν τις εντονότερες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις κατά τα δύο έτη που μεσολάβησαν από την υπογραφή της Διακήρυξης της Μπολώνιας. Τόσο ως προς την αναφορά των τριών ετών, έστω και ως διαγραφόμενης τάσης για την Ευρωπαϊκή ανώτατη εκπαίδευση, όσο και ως προς το τι πραγματικά μπορεί να σημαίνει «συνάφεια με την Ευρωπαϊκή αγορά εργασίας» για τον πρώτο τίτλο σπουδών σε γνωστικές περιοχές όπως π.χ. οι ανθρωπιστικές και οι κοινωνικές επιστήμες, οι θετικές επιστήμες κ.α. Οι ασάφειες και οι συγχύσεις ως προς το περιεχόμενο αυτών των σημείων, αλλά και οι εμφανώς διαφορετικές προσεγγίσεις μεταξύ των διαφόρων Ευρωπαϊκών χωρών, οδήγησαν τελικά στην απαλοιφή τους. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί και μία δικαίωση

της Ελληνικής θέσης ως προς το δυσεφάρμοστο ενός τέτοιου συστήματος στην Ελλάδα. Παράλληλα όμως αποτελεί και μία δικαίωση της Ελληνικής θέσης ότι όντως υπάρχουν δυνατότητες ουσιαστικής παρέμβασής μας μέσα από την ίδια τη Διαδικασία της Μπολώνιας, και μέσα από τις κατάλληλες συμμαχίες, για την ανατροπή αυτών των συγκεκριμένων σημείων. Τώρα πλέον, η σχετική διατύπωση του Κοινού Ανακοινωθέντος της Πράγας είναι απολύτως συμβατή με το Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο προβλέπει ακριβώς δύο κύκλους σπουδών στην ανώτατη εκπαίδευση, ένα προπτυχιακό και ένα μεταπτυχιακό.

12. Η αναφορά, σύμφωνα με την οποία σε πολλές χώρες οι δύο τίτλοι bachelor's και master's μπορεί να χορηγούνται τόσο από τα πανεπιστήμια όσο και από τα άλλα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, έχει καθαρά διαπιστωτικό χαρακτήρα και δεν υποδηλώνει κανενός είδους κατευθυντήρια γραμμή ή προσανατολισμό. Η συγκεκριμένη διατύπωση προέκυψε ύστερα από μεγάλη συζήτηση και απλώς διαπιστώνει μία πραγματικότητα, σύμφωνα με την οποία σε πολλές χώρες και οι δύο τύποι ιδρυμάτων μπορεί να χορηγούν μεταπτυχιακούς τίτλους. Μάλιστα, η εν λόγω διατύπωση δεν έχει καν ποσοτικό χαρακτήρα, αφού η έκφραση "in many countries" δεν υπονοεί ότι αυτό συμβαίνει στις περισσότερες χώρες. Άλλωστε, εάν αυτό ήταν το νόημα, τότε η διατύπωση θα ήταν προφανώς "in most countries".

13. Η μάλλον περίπλοκη διατύπωση της περιόδου αυτής σημαίνει ότι σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις είναι δυνατό να έχουμε προγράμματα σπουδών με διαφορετικούς προσανατολισμούς και με διαφορετικές φυσιογνωμίες από τους προσανατολισμούς και τις φυσιογνωμίες που θα αντιστοιχούσαν κανονικά στους τίτλους σπουδών που χορηγούν. Μπορεί συνεπώς ένα προπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών να έχει διάρκεια σπουδών μεγαλύτερη των τεσσάρων ετών ή μπορεί και να οδηγεί σε πρώτο τίτλο σπουδών επιπέδου master's και όχι bachelor's. Οι διαφορετικότητες αυτές μπορεί να επιβάλλονται είτε για λόγους ακαδημαϊκούς (π.χ. πρώτος τίτλος σπουδών στην ιατρική επιστήμη ύστερα από σπουδές πρώτου κύκλου διάρκειας έξι ετών), είτε για λόγους που έχουν να κάνουν με τα απαιτούμενα επαγγελματικά εφόδια για την αγορά εργασίας (π.χ. πρώτος τίτλος σπουδών στις επιστήμες μηχανικών, ύστερα από σπουδές διάρκειας πέντε ετών και επιπέδου master's στο βαθμό που οι ολοκληρωμένες σπουδές μηχανικών απαιτούν και συναφείς εξειδικεύσεις ή/και εμβυθύνσεις). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως έχει και η αναφορά στις ατομικές ανάγκες (δηλαδή των ίδιων των φοιτητών), οι οποίες μπορεί να δικαιολογούν τέτοιου είδους διαφορετικότητες. Όπως φαίνεται λοιπόν από τα προαναφερθέντα, η συγκεκριμένη διατύπωση αφήνει ακριβώς ανοιχτά μεταξύ άλλων και τα περιθώρια για συζήτηση της προοπτικής οργάνωσης των σπουδών των μηχανικών (και άλλων γνωστικών περιοχών με ανάλογα χαρακτηριστικά) έτσι ώστε να οδηγούν σε πρώτο τίτλο σπουδών επιπέδου master's.

14. Υπενθυμίζεται ότι το κείμενο των συμπερασμάτων του Σεμιναρίου του Ελσίνκι υπάρχει στα sites της EUA, της ESIB και της Συνδιάσκεψης της Σαλαμάνκας (βλ. Παράρτημα 4).

15. Στο συγκεκριμένο σημείο του κειμένου γίνεται ισοβαρής αναφορά στους μηχανισμούς αξιολόγησης (εννοείται της ποιότητας) και στους μηχανισμούς πιστοποίησης (accreditation / certification). Ανάλογη ισοβαρής αναφορά στους δύο διαφορετικούς μηχανισμούς γίνεται και στην πρώτη παράγραφο της ενότητας που επιγράφεται «Πρωώθηση της ελκυστικότητας του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης». Βεβαίως, σε πολλά άλλα σημεία του κειμένου του Κοινού Ανακοινωθέντος γίνονται επανειλημμένες αναφορές στη σημασία και στο ρόλο της ποιότητας και, ειδικότερα, των συστημάτων διασφάλισης και αξιολόγησης της ποιότητας. Η διαφοροποίηση μεταξύ διασφάλισης ποιότητας και πιστοποίησης είναι πλέον εμφανής σε ολόκληρη την Ευρώπη, ακόμα και στις χώρες εκείνες που έχουν ανεπτυγμένα συστήματα πιστοποίησης εδώ και αρκετά χρόνια. Η Ευρώπη όμως σήμερα δίνει έμφαση στην ποιότητα και στα συστήματα διασφάλισης και αξιολόγησής της. Η κυρίαρχη άποψη είναι ότι η διασφάλιση της ποιότητας είναι προαπαιτούμενο για την πιστοποίηση. Τούτο σημαίνει ότι τα εθνικά συστήματα πιστοποίησης θα μπορέσουν να δρομολογηθούν κατά τρόπο αποτελεσματικό, μόνο όταν στις αντίστοιχες χώρες έχει αναπτυχθεί ένα αξιόπιστο, αποτελεσματικό, υγιές εθνικό σύστημα διασφάλισης και αξιολόγησης της ποιότητας.

Ιδιαίτερη σημασία εν προκειμένω έχουν οι σχετικές αναφορές των Υπουργών στην κατ' ιδίαν συνάντησή τους. Δύο ήταν τα ζητήματα που τέθηκαν από πολλές χώρες (Ελλάδα, Γαλλική Κοινότητα Βελγίου, Φινλανδία, Δανία, Σουηδία, Νορβηγία, Αυστρία, Πορτογαλία, ακόμα και Ηνωμένο Βασίλειο): Το πρώτο είχε να κάνει με την κριτική της ιδέας για ένα Ευρωπαϊκό σύστημα πιστοποίησης που τέθηκε από την Ολλανδία. Όλες οι παραπάνω χώρες υποστήριξαν με έμφαση ότι ένα τέτοιο σύστημα θα μπορούσε να αναπτυχθεί μόνο μετά τη γενίκευση και την ολοκλήρωση των εθνικών συστημάτων πιστοποίησης, αλλά με τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, θα έπρεπε να μιλάμε για ένα απλό δίκτυο συντονισμού, υποβοήθησης και ανταλλαγής πληροφοριών, εμπειριών και βέλτιστων πρακτικών, στο πρότυπο δηλαδή του αντίστοιχου δικτύου για τη διασφάλιση της ποιότητας (ENQA).

Το δεύτερο σημείο που τόνισαν οι παραπάνω Υπουργοί ήταν ότι σε κάθε περίπτωση τα συστήματα πιστοποίησης θα πρέπει να βρίσκονται στην ευθύνη των κρατών και όχι της αγοράς. Είναι γνωστό ότι τουλάχιστον στις ΗΠΑ οι διαδικασίες πιστοποίησης είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου ιδιωτικοποιημένες. Όπως τονίστηκε όμως στην Πράγα, δεν είναι δυνατό από τη μία μεριά να συζητάμε για την ανώτατη εκπαίδευση ως δημόσιο αγαθό και από την άλλη να βάζουμε την αγορά στα πανεπιστήμιά μας μέσα από την εμπλοκή της στις διαδικασίες πιστοποίησης.

16. Το ENQA (European Network for Quality Assurance in Higher Education) είναι το Δίκτυο που συγκεντρώνει όλους τους φορείς διασφάλισης ποιότητας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο Δίκτυο συμμετέχουν και τα Υπουργεία Παιδείας όλων των χωρών – μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο Δίκτυο θα ενταχθεί και ο αντίστοιχος φορέας στην Ελλάδα, αμέσως μετά τη θεσμοθέτηση και την έναρξη λειτουργίας του. Στοιχεία σχετικά με το ENQA υπάρχουν στο σχετικό site www.enqa.net.

17. Το περιεχόμενο που δίναμε μέχρι σήμερα στις Ευρωπαϊκές διαστάσεις της ανώτατης εκπαίδευσης περιοριζόταν στις αυτοτελείς θεματικές διδακτικές ενότητες (modules), στις σειρές μαθημάτων, ακόμα και σε ολοκληρωμένα προγράμματα σπουδών που χαρακτηρίζονταν από Ευρωπαϊκό περιεχόμενο και προσανατολισμό. Στην Πράγα επιχειρείται για πρώτη φορά η διεύρυνση της έννοιας αυτής με την προσθήκη και του χαρακτηριστικού της «Ευρωπαϊκής οργάνωσης». Αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό περιγράφεται στην τελευταία περίοδο της παραγράφου, ως οργάνωση σχετικών εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων από κοινού από ιδρύματα διαφορετικών χωρών. Αυτονόητο είναι ότι το πλέον σημαντικό νέο στοιχείο είναι η από κοινού οργάνωση ολοκληρωμένων προγραμμάτων σπουδών που θα οδηγούν σε αναγνωριζόμενους κοινούς τίτλους σπουδών. Το όλο εγχείρημα δοκιμάζεται ήδη και σήμερα με πρωτοβουλία κυρίως της Γαλλίας (Γαλλογερμανικό Πανεπιστήμιο, Γαλλοϊταλικό Πανεπιστήμιο), αλλά σε μάλλον πειραματική μορφή. Οι Υπουργοί αναγνώρισαν ότι υπάρχει ακόμα πολύς δρόμος μέχρι τη συστηματική υλοποίηση ενός τέτοιου σχεδίου και ότι πρέπει να μελετηθούν διεξοδικά όλες οι διαστάσεις του. Γι' αυτό το λόγο άλλωστε, προβλέπεται η οργάνωση σεμιναρίων σε εθνικό και σε Ευρωπαϊκό επίπεδο κατά την επόμενη διετία προκειμένου να συζητηθούν αναλυτικά όλα τα σχετικά ζητήματα. Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει ειδική αναφορά στις συζητήσεις που έχουν ήδη αρχίσει μεταξύ Ελλάδας και Γαλλίας (στις οποίες συμμετέχουν τόσο τα δύο Υπουργεία Παιδείας όσο και τα Πανεπιστήμια) για τη διερεύνηση των δυνατοτήτων ανάπτυξης κοινών προγραμμάτων σπουδών, σε προπτυχιακό και σε μεταπτυχιακό επίπεδο.

18. Η αρχική διατύπωση του κειμένου στο σημείο αυτό ήταν “relevance to the labour market”. Η τροποποίηση σε “relevance to lasting employability” έγινε ύστερα από πρόταση των εκπροσώπων των φοιτητών, οι οποίοι υποστήριξαν ότι το ζητούμενο εν προκειμένω δεν πρέπει να είναι η συνάφεια με την αγορά εργασίας (ή αλλιώς η ανταπόκριση στις ανάγκες της αγοράς εργασίας ή η διασφάλιση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας), αλλά η συνάφεια με την απαίτηση για απασχολησιμότητα εφ' όρου ζωής. Κατά τους φοιτητές, η διασφάλιση της διαρκούς απασχολησιμότητας είναι πολύ ευρύτερη από τη διασφάλιση της πρόσβασης στην αγορά εργασίας μετά την αποφοίτηση, καθώς εμπεριέχει και την προοπτική σε βάθος χρό-

νου. Η πρόσβαση στην αγορά εργασίας έχει στατικά χαρακτηριστικά, ενώ η διαρκής απασχολησιμότητα έχει δυναμικά χαρακτηριστικά.

19. Στην παράγραφο αυτή γίνεται για πρώτη αναφορά στον ρόλο των φοιτητών σε επίσημο κείμενο που αναφέρεται στα ζητήματα της ανώτατης εκπαίδευσης. Η αναφορά αυτή, σε συνδυασμό και με πλήθος άλλων αναφορών στο κείμενο του Κοινού Ανακοινωθέντος της Πράγας, δείχνει με τον πλέον καθαρό τρόπο το ειδικό βάρος που έχει αποκτήσει η φοιτητική συμμετοχή σε όλες τις σχετικές Ευρωπαϊκές διεργασίες. Αυτό είναι άλλωστε κάτι που οι ίδιοι φοιτητές αναγνώρισαν, εκδίδοντας αμέσως μετά την ολοκλήρωση των εργασιών της Πράγας ανακοίνωση με την οποία χαιρετίζουν τη Συνάντηση της Πράγας ως νίκη των φοιτητών. Το κείμενο της ανακοίνωσης αυτής επισυνάπτεται ως Παράρτημα 2. Εκείνο που πρέπει να σημειωθεί εν προκειμένω είναι η συνεχής συνεργασία που υπήρχε ανάμεσα στην Ελληνική πλευρά και στους φοιτητές σε όλη της διάρκεια των διαδικασιών που προηγήθηκαν της Πράγας αλλά και στη διάρκεια της Συνάντησης της Πράγας. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι στη διάρκεια της κατ' ιδίαν συνάντησης των Υπουργών, στην οποία δεν συμμετείχαν οι φοιτητές και οι λοιπές οργανώσεις, ο Έλληνας Υπουργός Παιδείας είχε αναλάβει να προωθήσει ορισμένες από τις βασικές προτάσεις των φοιτητών, οι οποίες βέβαια ταυτίζονταν με τις Ελληνικές θέσεις.

20. Η διαδικασία της γεωγραφικής διεύρυνσης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης προκάλεσε πολλές συζητήσεις, τόσο κατά τις πριν από την Πράγα διαδικασίες όσο και κατά τη διάρκεια της Συνάντησης της Πράγας. Σταθερή Ελληνική θέση ήταν η αποδοχή της διεύρυνσης, με το σκεπτικό ότι η συγκρότηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης δεν μπορούσε να προχωρήσει με μία λογική αποκλεισμών ή με μία λογική προαπαιτούμενων και προϋποθέσεων, που ούτως ή άλλως δεν υπήρχαν στην Μπολόνια. Σύμφωνα με την Ελληνική προσέγγιση, η γεωγραφική διεύρυνση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης θα συμβάλει στην ενίσχυση της δυναμικής του. Οι Υπουργοί έθεσαν τελικώς δύο όρους για την αποδοχή μίας νέας χώρας. Ο πρώτος όρος είναι η συμμετοχή της χώρας αυτής στα διάφορα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ ο δεύτερος όρος είναι η έκφραση της βούλησης της χώρας αυτής να ενταχθεί στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης, αποδεχόμενη προφανώς τα χαρακτηριστικά και τους στόχους του. Η βούληση αυτή θα εκφράζεται με διατύπωση συγκεκριμένου αιτήματος από τον αρμόδιο Υπουργό.

Στη φάση αυτή, οι μόνες χώρες που πληρούσαν και τους δύο όρους ήταν η Κύπρος, η Κροατία και η Τουρκία, οι οποίες και έγιναν ήδη δεκτές. Ενδιαφέρον είχαν εκδηλώσει επίσης πέντε ακόμα χώρες, η Ανδόρα, η Λευκορωσία, η Ουκρανία, το Βατικανό και η Γιουγκοσλαβία (μέσω των αυτόνομων Υπουργείων Παιδείας του Κοσσυφοπεδίου, του Μαυροβουνίου και της Σερβίας). Οι χώρες αυτές πληρούν τον πρώτο όρο της συμμετοχής στα προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλην όμως δεν ήταν σαφές εάν με τις σχετικές επιστολές των αρμοδίων Υπουργών ζητούσαν απλώς να συμμετάσχουν στη Συνάντηση της Πράγας ή εάν επιπλέον ζητούσαν και να ενταχθούν στον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης. Έτσι, η υπόθεση της ένταξης των εν λόγω χωρών αφέθηκε να αντιμετωπιστεί από την Ομάδα Συνέχισης της Διαδικασίας στους επόμενους μήνες.

Με όλα αυτά τα δεδομένα, ο αριθμός των Ευρωπαϊκών χωρών που συμμετέχουν στην οικοδόμηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης ανέρχεται πλέον στις 33, ενώ θα εξεταστούν στο αμέσως προσεχές διάστημα οι περιπτώσεις και των παραπάνω 5 χωρών. Τούτο σημαίνει ότι μόνο 5 Ευρωπαϊκές χώρες δεν έχουν εκδηλώσει μέχρι σήμερα επιθυμία συμμετοχής στη συνολική προσπάθεια. Οι χώρες αυτές είναι η Ρωσία, η Μολδαβία, η Αλβανία, η Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και η Βοσνία-Ερζεγοβίνη.

21. Η συνάντηση των Υπουργών στο Βερολίνο έχει οριστεί ήδη για το διήμερο 18 και 19 Σεπτεμβρίου 2003. Παράλληλα, η Οργάνωση των Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων (EUA) προσανατολίζεται να πραγματοποιήσει μέσα στον Μάιο 2003 τη Συνδιάσκεψη των Ευρωπαϊκών Ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης, η οποία θα προετοιμάσει την εισήγηση των ιδρυμάτων

προς τους Υπουργούς (θα πρόκειται δηλαδή για το ανάλογο της Συνδιάσκεψης της Σαλαμάνκας το 2001).

22. Η σύνθεση της Προπαρασκευαστικής Ομάδας (Preparatory Group) συγκεκριμενοποιήθηκε κατά την πρώτη συνεδρίαση της Ομάδας Προώθησης της Διαδικασίας, τον Σεπτέμβριο 2001 στις Βρυξέλλες. Έτσι, η Προπαρασκευαστική Ομάδα θα απαρτίζεται από τους εκπροσώπους των χωρών που φιλοξένησαν τις προηγούμενες συναντήσεις των Υπουργών, δηλαδή της Γαλλίας (Σορβόννη), της Ιταλίας (Μπολώνια) και της Δημοκρατίας της Τσεχίας (Πράγα), από τον εκπρόσωπο της Γερμανίας που θα φιλοξενήσει την επόμενη συνάντηση (Βερολίνο), από τους εκπροσώπους των δύο ακόμη χωρών που θα συμμετέχουν εκάστοτε στην «τρίκα» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και από τους εκπροσώπους της Ουγγαρίας και της Πολωνίας. Οι δύο τελευταίες χώρες εκλέχτηκαν μεταξύ των εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης χωρών από το σύνολο των μελών της Ομάδας Προώθησης της Διαδικασίας. Τέλος, στην Προπαρασκευαστική Ομάδα συμμετέχουν επίσης η χώρα που έχει εκάστοτε την Ευρωπαϊκή Προεδρία και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Σύμφωνα με το παραπάνω σχήμα, η Προπαρασκευαστική Ομάδα απαρτίζεται συνολικά από 10 μέλη. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι, με το σχήμα αυτό, η Ελλάδα θα συμμετέχει στην Προπαρασκευαστική Ομάδα από τον Ιούλιο 2002 μέχρι τον Δεκέμβριο 2003, κατά δε το πρώτο εξάμηνο του 2003 θα έχει και την προεδρία της Ομάδας Προώθησης της Διαδικασίας.

23. Η οργανωτική δομή για τη συνέχιση της διαδικασίας προκάλεσε επίσης πολλές συζητήσεις, τόσο πριν από την Πράγα όσο και κατά τη διάρκεια της Συνάντησης της Πράγας. Το μοντέλο μίας μικρής και μίας μεγάλης ομάδας υπήρχε και κατά το διάστημα από την Μπολώνια στην Πράγα. Τώρα όμως επιχειρείται μία ριζική ανατροπή της εσωτερικής ισορροπίας του μοντέλου, καθώς οι αποφασιστικές πολιτικές αρμοδιότητες μέχρι την επόμενη συνάντηση των Υπουργών ανατίθενται πλέον ευθέως στη μεγάλη ομάδα (Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας ή Follow-up Group), ενώ η μικρή ομάδα (Προπαρασκευαστική Ομάδα ή Preparatory Group) έχει μόνο την αρμοδιότητα της προετοιμασίας των συναντήσεων της μεγάλης ομάδας αλλά και της Συνάντησης του Βερολίνου. Το μοντέλο που είχε ακολουθηθεί μετά την Μπολώνια ήταν διαφορετικό, καθώς η μικρή ομάδα χαρακτηριζόταν ως Follow-up Group, ενώ η μεγάλη ομάδα είχε γενικές αρμοδιότητες και συνήθως ερχόταν να επικυρώσει αποφάσεις της μικρής ομάδας. Αυτή η μάλλον ανορθόδοξη δομή και λειτουργία προκάλεσε αρκετές τριβές στις σχέσεις μεταξύ των δύο ομάδων, και υπό το φως της εμπειρίας αυτής αποφασίστηκε στην Πράγα η νέα δομή η οποία αναμένεται να είναι σαφώς πιο λειτουργική και αποτελεσματική.

Είναι γεγονός βέβαια ότι πάντοτε υπάρχουν οι φόβοι περί του βαθμού αποτελεσματικότητας μιας πολυπληθούς ομάδας όπως είναι η Ομάδα Προώθησης της Διαδικασίας (η οποία θα έχει πλέον 36 μέλη και 4 ακόμα με την ιδιότητα του συμβούλου). Η εμπειρία όμως των τελευταίων μηνών έδειξε ότι η πολυπληθής αυτή ομάδα έχει κατακτήσει ένα ικανοποιητικό επίπεδο συνοχής και αποτελεσματικότητας που κυρίως οφείλεται στο υψηλό επίπεδο επικοινωνίας και κατανόησης μεταξύ των μελών της, το οποίο επιτρέπει τη δημιουργική σύνθεση ακόμα και των αντίθετων απόψεων που πολλές φορές υπάρχουν. Η ανατροπή συνεπώς της λογικής του προηγούμενου μοντέλου ήλθε και ως φυσική συνέπεια της εμπειρίας όλων των χωρών ιδιαίτερα κατά τους τελευταίους μήνες πριν από την Πράγα.

24. Ο ρόλος των αναφερόμενων οργανώσεων αναβαθμίζεται στην όλη διαδικασία. Ενώ μέχρι τώρα συμμετείχαν στις διαδικασίες και στις δύο Ομάδες με την ιδιότητα των παρατηρητών, στο εξής θα συμμετέχουν με ρόλο συμβουλευτικό. Η αναβάθμιση αυτή σημαίνει ότι τόσο τα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης όσο και οι φοιτητές των επιμέρους χωρών αποκτούν μία ενισχυμένη δυνατότητα παρέμβασης στις εξελίξεις μέσω των αντίστοιχων οργανώσεων που λειτουργούν σε Ευρωπαϊκό επίπεδο. Με απλά λόγια, αυτό σημαίνει ότι τα Ελληνικά Πανεπιστήμια θα πρέπει να αναβαθμίσουν και να ισχυροποιήσουν τις σχέσεις τους με την Οργάνωση των Ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων (EUA), μέλη της οποίας είναι άλλωστε τα περισσότερα Ελληνικά Πανεπιστήμια. Από την άλλη μεριά, τα Ελληνικά ΤΕΙ είναι υποχρεωμένα να επανε-

ξετάσουν τη θέση τους έναντι της Ευρωπαϊκής Οργάνωσης των Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης (EURASHE), εάν επιθυμούν να έχουν ενεργό συμμετοχή στα Ευρωπαϊκά πράγματα. Είναι γνωστό ότι τα Ελληνικά ΤΕΙ τηρούν επιφυλακτική στάση έναντι της EURASHE. Όμως, η οργάνωση αυτή θα συμμετέχει στο εξής στις Ευρωπαϊκές διαδικασίες κατά τρόπο ισότιμο προς την EUA και, κατά συνέπεια, θα είναι η μόνη που μπορεί να εξασφαλίσει Ευρωπαϊκή διέξοδο στα Ελληνικά ΤΕΙ.

Σε ό,τι αφορά, τέλος, το ζήτημα της συμμετοχής των Ελληνικών φοιτητικών οργανώσεων στις Ευρωπαϊκές διεργασίες, το πρόβλημα φαίνεται να είναι πιο σύνθετο. Οι μόνες Ευρωπαϊκές χώρες που δεν εκπροσωπούνται στην Ευρωπαϊκή Οργάνωση Φοιτητών (ESIB) είναι η Ισπανία και η Ελλάδα. Η Ισπανία δεν εκπροσωπείται γιατί οι φοιτητικές οργανώσεις της αναπτύσσονται σε περιφερειακό επίπεδο και δεν διαθέτει φοιτητική οργάνωση σε εθνικό επίπεδο. Η ESIB όμως συγκροτείται από φοιτητικές οργανώσεις προερχόμενες και από τους δύο τομείς της ανώτατης εκπαίδευσης, οι οποίες όμως αναπτύσσονται σε εθνικό επίπεδο. Πρόβλημα ανάπτυξης των αντίστοιχων οργανώσεων στην Ελλάδα σε εθνικό επίπεδο προφανώς δεν υφίσταται. Κατά συνέπεια, τόσο η Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδας (ΕΦΕΕ) όσο και η Εθνική Σπουδαστική Ένωση Ελλάδας (ΕΣΕΕ) μπορούν να συμμετάσχουν άμεσα στην ESIB. Μοναδική προϋπόθεση δε για τη συμμετοχή μίας οργάνωσης στην ESIB είναι να διαθέτει αυτή συγκροτημένα αντιπροσωπευτικά όργανα διοίκησης σε εθνικό επίπεδο και, βεβαίως, να ζητήσει η ίδια τη συμμετοχή της.

Σχόλια γενικού χαρακτήρα

Από το κείμενο του Κοινού Ανακοινωθέντος μπορεί εύκολα να προκύψει το συμπέρασμα ότι στην Πράγα έγινε μία σημαντική στροφή σε σύγκριση με το κείμενο της Διακήρυξης της Μπολώνιας. Πρόκειται για μία στροφή που ανέδειξε την κοινωνική διάσταση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Είναι γεγονός ότι η Μπολώνια δεν είχε μπορέσει να αποβάλει τα χαρακτηριστικά της Σορβόνης και έτσι είχε διατηρήσει μία φυσιογνωμία και μία φιλοσοφία που το κέντρο βάρους της έγερνε προς την αγορά εργασίας και τις ανάγκες της. Από τις πρώτες κιόλας συζητήσεις μετά την Μπολώνια, είχε γίνει εμφανής ο κίνδυνος να οδηγηθούμε σε ένα μοντέλο ανώτατης εκπαίδευσης στο οποίο θα υποβαθμίζονται τα κοινωνικά και τα ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά έναντι της αναγκαιότητας να είναι το μοντέλο αυτό συμβατό και εναρμονισμένο με τις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Για τους λόγους αυτούς άλλωστε η Διακήρυξη της Μπολώνιας ήταν ένα κείμενο «κλειστό» σε αντιδιαστολή με το «ανοιχτό» κείμενο της Πράγας. Η Διακήρυξη της Μπολώνιας έδινε την αίσθηση μίας δεσμευτικότητας που δεν υπάρχει πλέον στο κείμενο της Πράγας.

Οι αντιθέσεις που προκάλεσε η Διακήρυξη της Μπολώνιας κατέστησαν σε όλους σαφές ότι η πορεία προς τον Ευρωπαϊκό Χώρο Ανώτατης Εκπαίδευσης δεν ήταν δυνατό να ευοδωθεί με τέτοιους όρους. Και είναι γεγονός ότι στη διάρκεια της διετίας από τον Ιούνιο 1999 μέχρι τον Μάιο 2001 υπήρξαν πολλές και έντονες συζητήσεις γύρω από τη φυσιογνωμία του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Ήταν σαφές ότι όλοι αναζητούσαν το ιδεολογικό στίγμα της κοινής πορείας. Και ήταν βέβαιο ότι δεν μπορούσε να χρησιμεύσει ως τέτοιο το στίγμα της Μπολώνιας.

Αυτό που συνέβη λοιπόν στην Πράγα ήταν η μετατόπιση του κέντρου βάρους προς την κοινωνική διάσταση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Είναι πολλοί αυτοί που προσπαθούν να εξηγήσουν τη στροφή αυτή. Μία όμως είναι η βασική εξήγηση: Η πορεία από την Μπολώνια στην Πράγα σημαδεύτηκε από μία πρωτοφανή μαζικότητα συναφών εκδηλώσεων και από τη δημιουργία ενός πανευρωπαϊκού βήματος προβληματισμού πάνω στο μέλλον και τις προοπτικές της Ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης. Πραγματικά, δεν υπάρχει ανάλογο προηγούμενο στην Ευρώπη. Η διαδικασία λοιπόν άνοιξε. Μπήκαν ενεργά στη δια-

δικασία τα πανεπιστήμια. Μπήκαν ενεργά στη διαδικασία οι φοιτητές. Μπήκαν ενεργά στη διαδικασία οι μικρότερες χώρες. Μέσα σε μία τέτοια πραγματικότητα, με τόσες και τέτοιες νέες συμμετοχές, ήταν αναμενόμενη η εξέλιξη. Δεν ήταν δυνατό τα Πανεπιστήμια να δεχτούν την υποβάθμιση των ακαδημαϊκών χαρακτηριστικών τους στο όνομα των αναγκών της αγοράς εργασίας. Δεν ήταν δυνατό οι φοιτητές να μη ρίξουν το βάρος τους στην ανάγκη ανάδειξης των κοινωνικών χαρακτηριστικών της όλης διαδικασίας. Και δεν ήταν δυνατό οι μικρότερες χώρες να δεχτούν την ηγεμονία των μεγάλων.

Αν προς στιγμή θυμηθούμε τις διαδικασίες από τη Σορβόννη μέχρι την Πράγα, θα βγάλουμε χρήσιμα συμπεράσματα. Στη Σορβόννη επιχειρήθηκε η δημιουργία του Διευθυντηρίου των τεσσάρων ισχυρών (Γερμανίας, Γαλλίας, Ηνωμένου Βασιλείου και Ιταλίας). Η πρωτοβουλία κατέληξε σε χρεοκοπία και οδηγήθηκε στη διευρυμένη Μπολώνια με τη συμμετοχή 29 πλέον χωρών. Στη Μπολώνια όμως οι δυνατότητες παρέμβασης των περισσότερων από τις 29 χώρες ήταν εντελώς περιορισμένες. Στην ουσία, μόνο οι εξαντλητικές διαπραγματευτικές διαδικασίες της προηγούμενης νύχτας διέσωσαν ορισμένα πράγματα στη Διακήρυξη της Μπολώνιας. Επιπλέον, πρέπει να θυμηθούμε ότι στην Μπολώνια ήταν μάλλον υποβαθμισμένος και υποτονικός ο ρόλος των Ευρωπαϊκών πανεπιστημίων, ενώ και οι φοιτητές είχαν πρακτικά αποκλειστεί από την όλη διαδικασία.

Όπως ήδη τονίστηκε, η όλη διαδικασία άνοιξε θεαματικά μετά την Μπολώνια. Και δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά. Όλοι οι εμπλεκόμενοι διεκδίκησαν και κέρδισαν ένα ουσιαστικό και αποφασιστικό ρόλο στην όλη διαδικασία. Αν κανείς ήθελε να μιλήσει σχηματικά, θα έλεγε ότι μία διαδικασία που ξεκίνησε με χαρακτηριστικά “top-down” στη Σορβόννη είχε ήδη μετατραπεί σε μία διαδικασία με χαρακτηριστικά “bottom-up” καθώς πλησιάζαμε στην Πράγα.

Η κοινωνική στροφή της όλης διαδικασίας μπορεί να εντοπιστεί σε πολλά σημεία του κειμένου του Κοινού Ανακοινωθέντος της Πράγας, τα περισσότερα από τα οποία έχουν ήδη αναφερθεί στη μέχρι τώρα ανάλυση. Θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μία συνοπτική παράθεση των σημείων αυτών:

- Η κυριότερη αναφορά είναι η σχετική με τον χαρακτηρισμό της ανώτατης εκπαίδευσης ως δημόσιου αγαθού και ως δημόσιας ευθύνης, όπως αποτυπώνεται στην ενότητα του κειμένου που επιγράφεται «Περαιτέρω δράσεις σε συσχέτιση με τους έξι στόχους της Διαδικασίας της Μπολώνιας».
- Η αναγκαιότητα να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην κοινωνική διάσταση της Διαδικασίας της Μπολώνιας αναγνωρίζεται από τους Υπουργούς στη δεύτερη παράγραφο της ενότητας που επιγράφεται «Ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης και φοιτητές».
- Στην ενότητα που επιγράφεται «Διαβίου μάθηση» γίνεται ισοβαρής αναφορά στην κοινωνία και στην οικονομία της γνώσης. Παράλληλα όμως, τονίζεται ότι η διαβίου μάθηση στοχεύει στην προώθηση της κοινωνικής συνοχής, των ίσων ευκαιριών και της ποιότητας ζωής.
- Στην ενότητα που επιγράφεται «Προώθηση της κινητικότητας» γίνεται για πρώτη φορά αναφορά στην κοινωνική διάσταση της κινητικότητας, πράγμα που σημαίνει ότι επισημαίνεται η ανάγκη να διασφαλιστούν πραγματικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις κινητικότητας για όλους τους φοιτητές, ανεξάρτητα από την οικονομική κατάστασή τους και την κοινωνική προέλευσή τους.
- Στην ίδια λογική εντάσσεται και η αναφορά στις δημοκρατικές αξίες του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης που γίνεται στη δεύτερη εισαγωγική παράγραφο του κειμένου του Κοινού Ανακοινωθέντος.

- Εκείνο όμως που σημαδεύει την κοινωνική (αλλά και την ακαδημαϊκή) στροφή της όλης διαδικασίας είναι η έμφαση στον καθοριστικό ρόλο που καλούνται πλέον να αναλάβουν οι φοιτητές, όπως άλλωστε και τα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης.
- Τέλος, δεν είναι χωρίς σημασία η απαλοιφή των αναφορών στην παγκοσμιοποίηση που υπήρχαν στο αρχικό σχέδιο του Κοινού Ανακοινωθέντος, η οποία έγινε δυνατή ύστερα από δικές μας προτάσεις, ούτε και ο περιορισμός στο ελάχιστο των αναφορών στην αγορά εργασίας με τη χρησιμοποίηση αντ' αυτών του όρου της απασχολησιμότητας, ύστερα από σχετική πρόταση των φοιτητών.

Πέρα όμως από την «κοινωνική στροφή» της όλης διαδικασίας, μπορεί να επισημανθεί και μία ακόμα σημαντική στροφή. Πρόκειται για τη στροφή από τα δομικά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τη Διακήρυξη της Μπολώνιας, η ανταγωνιστικότητα, η συγκρισιμότητα και η συμβατότητα του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης θα διασφαλιζόνταν κατά κύριο λόγο μέσα από ένα κοινό πλαίσιο δομής τίτλων σπουδών. Στην Πράγα όμως, ως αποτέλεσμα και των δίχρονων συζητήσεων και προβληματισμών, αποφασίστηκε ότι το κύριο ανταγωνιστικό όπλο του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης δεν θα είναι τα δομικά χαρακτηριστικά του αλλά η υψηλή ποιότητά του.

Δεν εγκαταλείπεται βέβαια η ιδέα για ένα κοινό πλαίσιο δομής τίτλων σπουδών, πλην όμως αυτό το πλαίσιο γίνεται πλέον πολύ πιο χαλαρό (στην ουσία, δύο κύκλοι σπουδών, ένας σε προπτυχιακό και ένας σε μεταπτυχιακό επίπεδο). Από την άλλη μεριά, αποκτά πρώτη προτεραιότητα η ανάπτυξη εθνικών συστημάτων διασφάλισης και αξιολόγησης της ποιότητας σε όλες τις χώρες, ενώ παράλληλα δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην ανάγκη συντονισμού όλων των εθνικών συστημάτων ποιότητας κάτω από μία Ευρωπαϊκή ομπρέλα, την οποία διασφαλίζει εν προκειμένω το ENQA.

Μπορούμε λοιπόν καταληκτικά να συμπεράνουμε ότι η Πράγα χαρακτηρίστηκε από δύο στροφές ή ανατροπές σε συσχέτιση με την Μπολώνια. Η πρώτη αφορά την μετατόπιση του κέντρου βάρους της συγκρότησης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης από την αγορά εργασίας προς τις κοινωνικές (και τις ακαδημαϊκές) διαστάσεις του, ενώ η δεύτερη αφορά την ανάδειξη των ποιοτικών χαρακτηριστικών του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης ως πρώτης προτεραιότητας για τη διασφάλιση της ανταγωνιστικότητάς του σε αντιδιαστολή με τα δομικά χαρακτηριστικά του που είχε προβάλλει η Μπολώνια.

Και οι δύο αυτές στροφές αποτελούν μείζονος σημασίας εξέλιξη για την Ευρωπαϊκή ανώτατη εκπαίδευση, καθώς προσδιορίζουν κατά τρόπο σαφή το ιδεολογικό στίγμα που σημαδεύει την πορεία για τη συγκρότηση του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης, και το οποίο φέρνει εκ νέου στο προσκήνιο την κοινωνική και ακαδημαϊκή φυσιογνωμία των πανεπιστημίων και των άλλων ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης. Θα μπορούσαμε δε με απλά λόγια να πούμε ότι η Πράγα έφερε και πάλι την ιδεολογία στο προσκήνιο της ανώτατης εκπαίδευσης.

Η πορεία από την Πράγα στο Βερολίνο και ο ρόλος της Ελλάδας

Όπως τονίζεται στην τελευταία παράγραφο του Κοινού Ανακοινωθέντος της Πράγας, η πορεία από την Πράγα στο Βερολίνο θα σημαδευτεί από έναν ευρύτατο διάλογο που θα εστιάζεται στις συγκεκριμένες προτεραιότητες που θέτει το Κοινό Ανακοινωθέν. Ανάμεσα στις προτεραιότητες αυτές, η Ελλάδα έχει υποστηρίξει την ανάγκη να αναδειχθεί η σημασία της κοινωνικής διάστασης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Η Ελλάδα υποστηρίζει ότι η ενίσχυση των κοινωνικών, αλλά και των ακαδημαϊκών και των ποιοτικών, χαρακτηριστικών του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης αφ' ενός μεν ξεκαθαρίζει το ι-

δεολογικό στίγμα του, αφ' ετέρου δε, ισχυροποιεί την εσωτερική συνοχή του, καθορίζοντας και τα πραγματικά συγκριτικά πλεονεκτήματα της Ευρώπης μέσα στο παγκόσμιο τοπίο της ανώτατης εκπαίδευσης.

Στη βάση αυτή, η Ελλάδα έχει αναλάβει να χειριστεί την υπόθεση της κοινωνικής διάστασης του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης στην πορεία προς την επόμενη Συνάντηση των Υπουργών Παιδείας στο Βερολίνο τον Σεπτέμβριο του 2003. Συγκεκριμένα, η Ελλάδα έχει αναλάβει την προετοιμασία ενός Διεθνούς Συνεδρίου κατά τους πρώτους μήνες του 2003, το οποίο θα συζητήσει ακριβώς για το περιεχόμενο και τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της εν λόγω κοινωνικής διάστασης, ενώ παράλληλα θα συζητήσει και για τον ρόλο των φοιτητών ως εγγυητών για τη διασφάλιση της κοινωνικής διάστασης της ανώτατης εκπαίδευσης.

Η Ελλάδα έχει αναλάβει λοιπόν την προετοιμασία του Διεθνούς αυτού Συνεδρίου, η οποία περιλαμβάνει βεβαίως και την ετοιμασία όλων των σχετικών εισηγήσεων και όλων των σχετικών υλικών, αλλά και την ευθύνη διεξαγωγής του σχετικού προσυεδριακού διαλόγου. Η σημασία της ευθύνης που αναλαμβάνει η χώρα μας είναι προφανής. Στην ουσία αναλαμβάνουμε την ευθύνη μίας διαδικασίας μέσα από την οποία επιδιώκεται να απαντηθούν μείζονος σημασίας ερωτήματα, όπως τα εξής:

- Σε ποια συγκεκριμένα ζητήματα δοκιμάζεται σήμερα η κοινωνική διάσταση της Ευρωπαϊκής ανώτατης εκπαίδευσης και πώς μπορεί να διασφαλιστεί αυτή;
- Τι σημαίνει και τι συνεπάγεται η θεώρηση της ανώτατης εκπαίδευσης ως δημόσιου αγαθού και ως δημόσιας ευθύνης; Σε ποιους τομείς, σε ποια έκταση και σε ποιο βάθος ασκείται η δημόσια ευθύνη;
- Τι σημαίνει και τι συνεπάγεται η αποδοχή των φοιτητών ως πλήρων και ισότιμων μελών της κοινότητας της ανώτατης εκπαίδευσης, σε αντιδιαστολή με την άποψη που τους θέλει ως «καταναλωτές» ή ως «πελάτες» της ανώτατης εκπαίδευσης;
- Ποιος μπορεί και πρέπει να είναι ο ρόλος των φοιτητών ως εγγυητών της κοινωνικής διάστασης της ανώτατης εκπαίδευσης;

Όπως φαίνεται από την παραπάνω ανάλυση, η Ελλάδα έχει αναλάβει την ευθύνη μίας διαδικασίας στην οποία θα εμπλακούν όχι μόνο Κυβερνήσεις και Ιδρύματα, αλλά και οι ίδιοι οι φοιτητές της Ευρώπης, και μάλιστα για πρώτη φορά με πολυάριθμη αλλά και ουσιαστική συμμετοχή.

Πέρα όμως από την παραπάνω ευθύνη, η Ελλάδα επωμίζεται και πρόσθετες ευθύνες εν όψει και της ανάληψης της Ευρωπαϊκής Προεδρίας κατά το πρώτο εξάμηνο του 2003. Όπως ήδη τονίστηκε, η Ελλάδα θα συμμετέχει από τον Ιούλιο του 2002 μέχρι το τέλος του 2003 στην Προπαρασκευαστική Ομάδα, η οποία θα έχει και την ευθύνη της προετοιμασίας της Συνάντησης των Υπουργών Παιδείας στο Βερολίνο τον Σεπτέμβριο του 2003. Τούτο σημαίνει ότι η Ελλάδα θα έχει άμεση συμμετοχή στη διαμόρφωση όλων των θέσεων και στη σύνταξη όλων των κειμένων που θα βρεθούν στο επίκεντρο των προβληματισμών και των συζητήσεων στο Βερολίνο αλλά και στις άλλες Ευρωπαϊκές συναντήσεις που θα προηγηθούν.

TOWARDS THE EUROPEAN HIGHER EDUCATION AREA

Communiqué of the meeting of European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th, 2001

Two years after signing the Bologna Declaration and three years after the Sorbonne Declaration, European Ministers in charge of higher education, representing 32 signatories, met in Prague in order to review the progress achieved and to set directions and priorities for the coming years of the process. Ministers reaffirmed their commitment to the objective of establishing the European Higher Education Area by 2010. The choice of Prague to hold this meeting is a symbol of their will to involve the whole of Europe in the process in the light of enlargement of the European Union.

Ministers welcomed and reviewed the report "Furthering the Bologna Process" commissioned by the follow-up group and found that the goals laid down in the Bologna Declaration have been widely accepted and used as a base for the development of higher education by most signatories as well as by universities and other higher education institutions. Ministers reaffirmed that efforts to promote mobility must be continued to enable students, teachers, researchers and administrative staff to benefit from the richness of the European Higher Education Area including its democratic values, diversity of cultures and languages and the diversity of the higher education systems.

Ministers took note of the Convention of European higher education institutions held in Salamanca on 29-30 March and the recommendations of the Convention of European Students, held in Göteborg on 24-25 March, and appreciated the active involvement of the European University Association (EUA) and the National Unions of Students in Europe (ESIB) in the Bologna process. They further noted and appreciated the many other initiatives to take the process further. Ministers also took note of the constructive assistance of the European Commission.

Ministers observed that the activities recommended in the Declaration concerning degree structure have been intensely and widely dealt with in most countries. They especially appreciated how the work on quality assurance is moving forward. Ministers recognized the need to cooperate to address the challenges brought about by transnational education. They also recognized the need for a lifelong learning perspective on education.

Further actions following the six objectives of the Bologna process

As the Bologna Declaration sets out, Ministers asserted that building the European Higher Education Area is a condition for enhancing the attractiveness and competitiveness of higher education institutions in Europe. They supported the idea that higher education should be considered a public good and is and will remain a public responsibility (regulations etc.), and that students are full members of the higher education community. From this point of view Ministers commented on the further process as follows:

Adoption of a system of easily readable and comparable degrees

Ministers strongly encouraged universities and other higher education institutions to take full advantage of existing national legislation and European tools aimed at facilitating academic and professional recognition of course units, degrees and other awards, so that citizens can effectively use their qualifications, competencies and skills throughout the European Higher Education Area.

Ministers called upon existing organisations and networks such as NARIC and ENIC to promote, at institutional, national and European level, simple, efficient and fair recognition reflecting the underlying diversity of qualifications.

Adoption of a system essentially based on two main cycles

Ministers noted with satisfaction that the objective of a degree structure based on two main cycles, articulating higher education in undergraduate and graduate studies, has been tackled and discussed. Some countries have already adopted this structure and several others are considering it with great interest. It is important to note that in many countries bachelor's and master's degrees, or comparable two cycle degrees, can be obtained at universities as well as at other higher education institutions. Programmes leading to a degree may, and indeed should, have different orientations and various profiles in order to accommodate a diversity of individual, academic and labour market needs as concluded at the Helsinki seminar on bachelor level degrees (February 2001).

Establishment of a system of credits

Ministers emphasized that for greater flexibility in learning and qualification processes the adoption of common cornerstones of qualifications, supported by a credit system such as the ECTS or one that is ECTS-compatible, providing both transferability and accumulation functions, is necessary. Together with mutually recognized quality assurance systems such arrangements will facilitate students' access to the European labour market and enhance the compatibility, attractiveness and competitiveness of European higher education. The generalized use of such a credit system and of the Diploma Supplement will foster progress in this direction.

Promotion of mobility

Ministers reaffirmed that the objective of improving the mobility of students, teachers, researchers and administrative staff as set out in the Bologna Declaration is of the utmost importance. Therefore, they confirmed their commitment to pursue the removal of all obstacles to the free movement of students, teachers, researchers and administrative staff and emphasized the social dimension of mobility. They took note of the possibilities for mobility offered by the European Community programmes and the progress achieved in this field, e.g. in launching the Mobility Action Plan endorsed by the European Council in Nice in 2000.

Promotion of European cooperation in quality assurance

Ministers recognized the vital role that quality assurance systems play in ensuring high quality standards and in facilitating the comparability of qualifications throughout Europe. They also encouraged closer cooperation between recognition and quality assurance networks. They emphasized the necessity of close European cooperation and mutual trust in and acceptance of national quality assurance systems. Further they encouraged universities and other higher education institutions to disseminate examples of best practice and to design scenarios for mutual acceptance of evaluation and accreditation/certification mechanisms. Ministers called upon the universities and other higher education institutions, national agencies and the European Network of Quality Assurance in Higher Education (ENQA), in cooperation with corresponding bodies from countries which are not members of ENQA, to collaborate in establishing a common framework of reference and to disseminate best practice.

Promotion of the European dimensions in higher education

In order to further strengthen the important European dimensions of higher education and graduate employability Ministers called upon the higher education sector to increase the development of modules, courses and curricula at all levels with "European" content, orientation or organisation. This concerns particularly modules, courses and degree curricula offered in partnership by institutions from different countries and leading to a recognized joint degree.

Furthermore Ministers emphasized the following points:

Lifelong learning

Lifelong learning is an essential element of the European Higher Education Area. In the future Europe, built upon a knowledge-based society and economy, lifelong learning strategies are necessary to face the challenges of competitiveness and the use of new technologies and to improve social cohesion, equal opportunities and the quality of life.

Higher education institutions and students

Ministers stressed that the involvement of universities and other higher education institutions and of students as competent, active and constructive partners in the establishment and shaping of a European Higher Education Area is needed and welcomed. The institutions have demonstrated the importance they attach to the creation of a compatible and efficient, yet diversified and adaptable European Higher Education Area. Ministers also pointed out that quality is the basic underlying condition for trust, relevance, mobility, compatibility and attractiveness in the European Higher Education Area. Ministers expressed their appreciation of the contributions toward developing study programmes combining academic quality with relevance to lasting employability and called for a continued proactive role of higher education institutions.

Ministers affirmed that students should participate in and influence the organisation and content of education at universities and other higher education institutions. Ministers also reaffirmed the need, recalled by students, to take account of the social dimension in the Bologna process.

Promoting the attractiveness of the European Higher Education Area

Ministers agreed on the importance of enhancing attractiveness of European higher education to students from Europe and other parts of the world. The readability and comparability of European higher education degrees world-wide should be enhanced by the development of a common framework of qualifications, as well as by coherent quality assurance and accreditation/certification mechanisms and by increased information efforts.

Ministers particularly stressed that the quality of higher education and research is and should be an important determinant of Europe's international attractiveness and competitiveness. Ministers agreed that more attention should be paid to the benefit of a European Higher Education Area with institutions and programmes with different profiles. They called for increased collaboration between the European countries concerning the possible implications and perspectives of transnational education.

Continued follow-up

Ministers committed themselves to continue their cooperation based on the objectives set out in the Bologna Declaration, building on the similarities and benefiting from the differences between cultures, languages and national systems, and drawing on all possibilities of intergovernmental cooperation and the ongoing dialogue with European universities and other higher education institutions and student organisations as well as the Community programmes.

Ministers welcomed new members to join the Bologna process after applications from Ministers representing countries for which the European Community programmes Socrates and Leonardo da Vinci or Tempus-Cards are open. They accepted applications from Croatia, Cyprus and Turkey.

Ministers decided that a new follow-up meeting will take place in the second half of 2003 in Berlin to review progress and set directions and priorities for the next stages of the process towards the European Higher Education Area. They confirmed the need for a structure for the follow-up work, consisting of a follow-up group and a preparatory group. The follow-up group should be composed of representatives of all signatories, new participants and the European Commission, and should be chaired by the EU Presidency at the time. The preparatory group should be composed of representatives of the countries hosting the previous ministerial meetings and the next ministerial meeting, two EU member states and two non-EU member states; these latter four representatives will be elected by the follow-up group. The EU Presidency at the time and the European Commission will also be part of the preparatory group. The preparatory group will be chaired by the representative of the country hosting the next ministerial meeting.

The European University Association, the European Association of Institutions in Higher Education (EURASHE), the National Unions of Students in Europe and the Council of Europe should be consulted in the follow-up work.

In order to take the process further, Ministers encouraged the follow-up group to arrange seminars to explore the following areas: cooperation concerning accreditation and quality assurance, recognition issues and the use of credits in the Bologna process, the development of joint degrees, the social dimension, with specific attention to obstacles to mobility, and the enlargement of the Bologna process, lifelong learning and student involvement.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΟΡΟΥ “TRANSNATIONAL EDUCATION”

Ο όρος “transnational education” εμφανίστηκε βασικά μετά την υπογραφή της Διακήρυξης της Μπολώνιας και αναφέρεται στο φαινόμενο της εξαγωγής εκπαιδευτικών υπηρεσιών επιπέδου ανώτατης εκπαίδευσης από τα ιδρύματα μίας χώρας προς άλλες χώρες. Δύο συνήθεις μηχανισμοί εφαρμογής της πολιτικής αυτής στην πράξη είναι αφ’ ενός μεν η ίδρυση παραρτημάτων Πανεπιστημίων μίας χώρας σε άλλες χώρες, αφ’ ετέρου δε η ανάπτυξη σχέσεων και συνεργασιών τύπου franchising μεταξύ Πανεπιστημίων μίας χώρας και εκπαιδευτικών μονάδων μίας άλλης χώρας. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, οι εκπαιδευτικές μονάδες της χώρας εισαγωγής δεν ανήκουν στο τυπικό ή επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι δεν είναι αναγνωρισμένες μονάδες για την χορήγηση τίτλων σπουδών ανώτατης εκπαίδευσης στη χώρα εισαγωγής. Στη δεύτερη αυτή κατηγορία ανήκουν και οι συνεργασίες των ελληνικών Κέντρων Ελευθέρων Σπουδών με Πανεπιστήμια του εξωτερικού, προερχόμενα κατά κύριο λόγο από το Ηνωμένο Βασίλειο, τις ΗΠΑ και τη Γαλλία.

Από την πρώτη στιγμή φάνηκε να υπάρχει μία δυσκολία ως προς την απόδοση του αγγλικού όρου “transnational education” στην ελληνική γλώσσα. Το Υπουργείο Παιδείας χρησιμοποίησε εξ αρχής τον όρο «υπερεθνική εκπαίδευση», στην πορεία όμως διατυπώθηκε ένσταση από την πλευρά του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γ. Μπαμπινιώτη, σύμφωνα με την οποία ο ορθός όρος είναι «διεθνική εκπαίδευση». Θα προσπαθήσουμε να στηρίξουμε τη θέση του Υπουργείου Παιδείας, φωτίζοντας το θέμα από όλες τις πλευρές, κυρίως όμως ανατρέχοντας στο περιεχόμενο που δίνεται διεθνώς σήμερα στον όρο “transnational education” και τούτο σε αντιδιαστολή με το περιεχόμενο του συναφούς όρου “international education”.

Οι δύο όροι εμφανίζονται σήμερα στο διεθνή χώρο και στο πεδίο της ανώτατης εκπαίδευσης, αλλά με ουσιωδώς διαφορετικό περιεχόμενο. Το περιεχόμενο του όρου “transnational education” αναλύθηκε στην αρχή. Και είναι πολύ διαφορετικό από το περιεχόμενο του όρου “international education”, όπως θα επιχειρήσουμε να εξηγήσουμε στη συνέχεια. Μία από τις κρίσιμες παραμέτρους στην ανάπτυξη των πολιτικών της ανώτατης εκπαίδευσης σήμερα είναι η παράμετρος της διεθνοποίησης (internationalisation). Η περιγραφή και η προσέγγιση των στοιχείων αυτής της πολιτικής αποδίδονται σήμερα διεθνώς με τον όρο “international education”. Είναι χαρακτηριστική εν προκειμένω η ύπαρξη οργάνωσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο που επικεντρώνει το ενδιαφέρον και τη δράση της στο συγκεκριμένο θέμα (European Association for International Education – EAIE). Θεωρούμε ότι η καταλληλότερη απόδοση του όρου αυτού στην ελληνική γλώσσα είναι ο όρος «διεθνής ή διεθνική εκπαίδευση».

Σε τι αναφέρεται όμως ο όρος αυτός; Αναφέρεται στη συνεργασία μεταξύ των χωρών για όλα τα ζητήματα πολιτικής στον τομέα της ανώτατης εκπαίδευσης. Αναφέρεται στον διεθνή, στον παγκόσμιο χαρακτήρα των προβληματισμών, των μελετών, των προοπτικών σε ό,τι έχει να κάνει με την ανώτατη εκπαίδευση. Αναφέρεται ακόμα και στη διεθνή, την παγκόσμια εμβέλεια του πεδίου εφαρμογής των πολιτικών ανώτατης εκπαίδευσης, όπως αυτή μπορεί να απεικονισθεί π.χ. μέσα από τις πολιτικές κινητικότητας φοιτητών και εκπαιδευτικού, ερευνητικού και διοικητικού προσωπικού. Αναφέρεται, τέλος, στις αλληλεπιδράσεις που λαμβάνουν χώρα σε διεθνή, σε παγκόσμια βάση. Αυτό είναι το περιεχόμενο των όρων «διεθνοποίηση» και «διεθνής ή διεθνική εκπαίδευση». Και δεν αναφέρεται στην κάθε χώρα χωριστά, αλλά αναφέρεται στον διεθνή χώρο ως σύνολο.

Όπως όμως αναφέρθηκε στην αρχή, ο όρος “transnational education” έχει εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο. Η ίδια η φιλοσοφία του είναι αντίθετη με τη φιλοσοφία της “internationalisation”. Προϋπόθεση για τη διεθνοποίηση είναι η στενή συνεργασία μεταξύ των διαφόρων χωρών. Αντίθετα, οι πολιτικές “transnational education” αναπτύσσονται ακριβώς πέρα από τη λογική των συνεργασιών. Στην ουσία συνιστούν μονομερή δράση των ιδρυμάτων μίας χώρας με την εξαγωγή εκπαιδευτικών υπηρεσιών στο εσωτερικό μίας άλλης χώρας, ερήμην της χώρας υποδοχής και των επίσημων ιδρυμάτων της. Κατά συνέπεια, δεν είναι δυνατό να αποδίδουμε την πολιτική αυτή με τον όρο «διεθνική εκπαίδευση», όταν τον όρο αυτό τον χρησιμοποιούμε για να αποδώσουμε μία τελείως διαφορετική πολιτική, δηλαδή την “international education”.

Επίσης, θεωρούμε ότι δεν είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί ο όρος «διεθνής εκπαίδευση» για την απόδοση του όρου “international education” και ο όρος «διεθνική εκπαίδευση» για την απόδοση του όρου “transnational education”, αφού στην ελληνική γλώσσα οι λέξεις «διεθνής» και «διεθνικός» έχουν το ίδιο περιεχόμενο. Πραγματικά, όπως σημειώνεται στα σχετικά λήμματα του Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη, οι λέξεις «διεθνικός» και «διεθνής» είναι στην ουσία ταυτόσημες, καθώς η λέξη «διεθνικός» είναι περισσότερο προϊόν τεχνητού μεταπλασμού της λέξης «διεθνής» επί το δημοτικότερο, για να αποφευχθεί ο τριτόκλιτος τύπος «διεθνής – διεθνούς».

Το Λεξικό Μπαμπινιώτη δίνει το εξής περιεχόμενο για τις εν λόγω δύο λέξεις:

Διεθνικός: Αυτός που αναφέρεται σε περισσότερες από μία χώρες ή στο σύνολο των εθνών (*διεθνικά δίκτυα πληροφοριών*).

Διεθνής: Αυτός που αναφέρεται σε περισσότερες από μία χώρες ή στο σύνολο των εθνών (*διεθνής αναγνώριση, διεθνές δίκαιο, διεθνής διάσταση, διεθνής οργανισμός, διεθνές συνέδριο*).

Και το περιεχόμενο αυτό βρίσκεται σε συμφωνία με το περιεχόμενο που δίνει στη λέξη “international” το αγγλικό Λεξικό “Longman Dictionary of Contemporary English, έκδοση 1995”:

International: 1. Connected with more than one nation (*an international peace-keeping force*).
2. Involving more than one nation (*an international conference*).

Εν όψει όλων αυτών, πιστεύουμε ότι η ορθή απόδοση του όρου “transnational education” και του πραγματικού περιεχομένου του εξασφαλίζεται όντως με τον όρο «υπερεθνική εκπαίδευση». Εκείνο που στην πραγματικότητα εννοούμε με τον όρο αυτό είναι μία πολιτική ανώτατης εκπαίδευσης που συνίσταται στην εξαγωγή εκπαιδευτικών υπηρεσιών εκτός των ορίων μίας χώρας και η οποία σε τελευταία ανάλυση υπερβαίνει τα εθνικά όρια της κάθε χώρας, ασκούμενη στο εσωτερικό μίας άλλης χώρας και χωρίς να υπόκειται στις λογικές, στους όρους και στις προϋποθέσεις της πολιτικής της «διεθνούς ή διεθνικής εκπαίδευσης». Με την έννοια δε αυτή, το περιεχόμενο του όρου «υπερεθνική εκπαίδευση» βρίσκεται πολύ κοντά στο περιεχόμενο που δίνει και το Λεξικό Μπαμπινιώτη στη λέξη «υπερεθνικός»:

Υπερεθνικός: Αυτός που είναι πάνω από έθνη, που αναφέρεται σε επίπεδο που ξεπερνά τα εθνικά όρια (*υπερεθνική συνεργασία, υπερεθνικό δίκτυο*).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Η ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΤΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΑΣ

Οι φοιτητές χαιρετίζουν τη νίκη τους στην Πράγα

Πριν από δύο χρόνια, οι φοιτητές είχαν αποκλειστεί από τη Συνδιάσκεψη της Μπολώνιας για τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Χώρου Ανώτατης Εκπαίδευσης. Σήμερα όμως, εδώ στην Πράγα, οι θέσεις των φοιτητών βρέθηκαν στο επίκεντρο της Συνόδου των Ευρωπαϊκών Υπουργών Παιδείας. Το αποτέλεσμα της παρουσίας των 26 φοιτητών – εκπροσώπων στην Πράγα αποτυπώθηκε καθαρά στο τελικό κείμενο του Κοινού Ανακοινωθέντος.

Οι Υπουργοί τόνισαν τόσο τις κοινωνικές διαστάσεις της Διακήρυξης της Μπολώνιας όσο και το γεγονός ότι η εκπαίδευση είναι δημόσιο αγαθό, όπως επίσης και ότι ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης δεν μπορεί να οικοδομηθεί χωρίς την πλήρη εμπλοκή όλων ευρωπαϊκών χωρών, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που δεν έχουν υπογράψει τη Διακήρυξη της Μπολώνιας.

Παρ' όλο που η οργανωτική δομή της περαιτέρω συνέχισης της διαδικασίας δεν είναι απολύτως σαφής ως προς τη μορφή της συμμετοχής των φοιτητών σε αυτήν, εν τούτοις η ESIB έχει λάβει ρητές διαβεβαιώσεις για την ενεργό εμπλοκή της. Η ESIB θα διασφαλίζει συνεχώς τις προϋποθέσεις ώστε η φωνή των φοιτητών να ακούγεται δυνατή και καθαρή και ώστε οι φοιτητές να αναγνωρίζονται ως πλήρεις εταίροι στην όλη διαδικασία.

Ο Πρόεδρος της ESIB Jacob Henricson έκανε την εξής δήλωση: «Αναγνωρίζουμε τη σημασία που έχει δοθεί στη συμμετοχή των φοιτητών στην όλη διαδικασία μέχρι σήμερα, και τονίζουμε την ανάγκη να συνεχιστεί αυτή η συμμετοχή, έτσι ώστε να διασφαλιστεί ότι και η περαιτέρω διαδικασία θα εξακολουθεί να έχει τους φοιτητές στο επίκεντρό της. Ανάλογη σημασία έχει για μας να λαμβάνεται υπ' όψη η κοινωνική διάσταση της Διαδικασίας της Μπολώνιας. Η ESIB πιστεύει ότι η ανώτατη εκπαίδευση είναι δημόσιο αγαθό και ότι οι φοιτητές δεν είναι δυνατό να θεωρούνται ως καταναλωτές μιας εμπορεύσιμης υπηρεσίας. Και αυτές είναι οι αρχές στις οποίες πρέπει να θεμελιωθεί ο Ευρωπαϊκός Χώρος Ανώτατης Εκπαίδευσης».

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΠΟΥ ΜΕΤΕΧΟΥΝ ΣΤΙΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Χώρες που υπέγραψαν τη Διακήρυξη της Μπολώνιας

1. Αυστρία
2. Βέλγιο (Δύο εκπρόσωποι, ένας από τη Γαλλική και ένας από τη Φλαμανδική Κοινότητα)
3. Δανία
4. Φινλανδία
5. Γαλλία
6. Γερμανία (Δύο εκπρόσωποι, ένας από την Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση και ένας κοινός εκπρόσωπος των Κυβερνήσεων των Κρατιδίων)
7. Ελλάδα
8. Ιρλανδία
9. Ιταλία
10. Λουξεμβούργο
11. Ολλανδία
12. Πορτογαλία
13. Ισπανία
14. Σουηδία
15. Ηνωμένο Βασίλειο
16. Ισλανδία
17. Λιχτενστάιν (Προσυπέγραψε εκ των υστέρων)
18. Μάλτα
19. Νορβηγία
20. Ελβετία
21. Δημοκρατία Τσεχίας
22. Ουγγαρία
23. Πολωνία
24. Δημοκρατία Σλοβακίας
25. Εσθονία
26. Λετονία
27. Λιθουανία
28. Βουλγαρία
29. Ρουμανία
30. Σλοβενία

Χώρες που έγιναν δεκτές κατά τη Συνάντηση της Πράγας

1. Κροατία
2. Κύπρος
3. Τουρκία

Χώρες που έχουν εκδηλώσει ενδιαφέρον συμμετοχής

1. Ανδόρα
2. Λευκορωσία
3. Βατικανό
4. Ουκρανία
5. Γιουγκοσλαβία (Κοσσυφοπέδιο, Μαυροβούνιο, Σερβία)

Χώρες που δεν έχουν εκδηλώσει προς το παρόν ενδιαφέρον συμμετοχής

1. Αλβανία
2. Βοσνία-Ερζεγοβίνη
3. Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
4. Μολδαβία
5. Ρωσία

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

ΒΑΣΙΚΑ WEB SITES ΜΕ ΟΛΑ ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΜΠΟΛΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΑΣ

European University Association (EUA): www.unige.ch/eua/

National Unions of Students in Europe (ESIB): www.esib.org

Salamanca Convention: www.salamanca2001.org

European Network for Quality Assurance in Higher Education
(ENQA): www.enqa.net